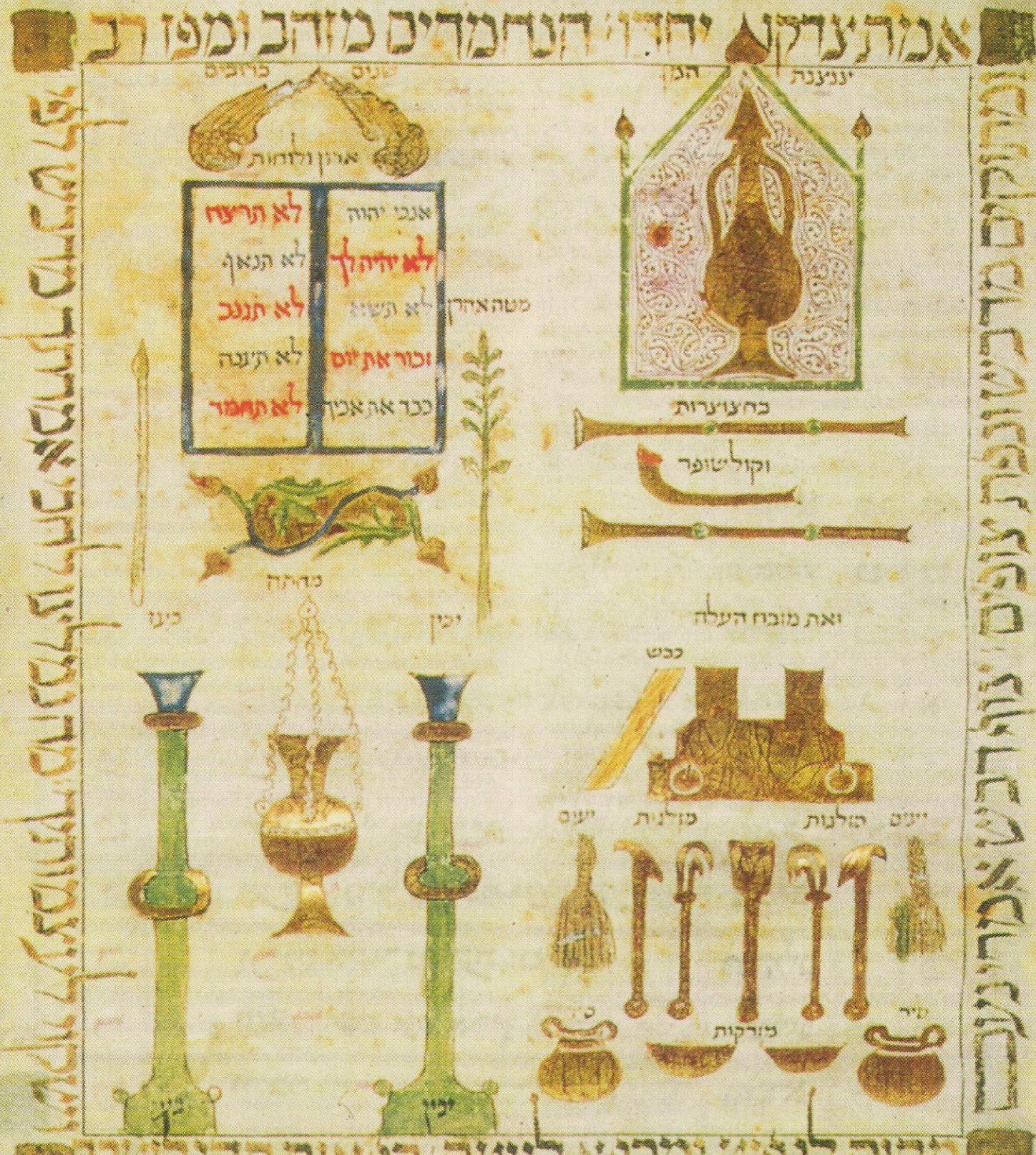

ΖΕΡΟΝΙΩΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ Α' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 207 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2007 • ΤΕΒΕΤ-ΣΕΒΑΤ 5767

מְתֻוק לִנְפָשׁ וּמַרְפֵּא לִיעַזֶּם רְפָאֹת תְּהִירֶשֶׁן

Τι απόγιναν οι Εβραίοι που πληγώναμε;

Των ΕΛΕΝΗΣ ΚΟΣΜΑ - ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΜΗΤΑ

«Θα τους αρπάξω απ' τα μούτρα
τους αγαθούς τους πονεμένους
ανθρώπους
και με φωνές και με σκουξίματα
θα επιμείνω να μου πουν
αν συναντήσαν πουθενά
ποτέ^{...}
—και τώρα πού να βρίσκεται—
την Εστερίκα
μήπως να μετανάστεψε —ως ποθούσε—
στο «Ερέτζ Ισραέλ»;
μήπως μου την έκαμαν
λουλουδάκι
οι απαίσιοι Νατσήδες;
ή μήπως τώρα νάναι κάπου να μαραίνεται
και να μη
με θυμάται;»

Νίκος Εγγονόπουλος,
«Το ποίημα της Εσθήρ Μπεσσαλέλ» (1978)

ΣΤΟ ΦΥΛΛΟ ΤΗΣ «ΕΠΟΧΗΣ» της 26 Ιουνίου 2005 ο Γιώργος Κοροπούλης έγραφε πως —κάπου λίγο μετά την «γκλάμορους βροχή» που είθισται να «ελεεί τα θύματα του ρατσισμού»— χρήσιμη θα ήταν και μια (ελαφρώς πολιτικότερη) ανασυγκρότηση του στόχου: «Αυτό που τους συνέβη, συνέβη σε όλους μας και είναι ήδη ένα Ηθικό Αδιανότητο και όχι ένα ακραίο αλλά κατανοητό περιστατικό τύπου τσουνάμι, μια ακόμη ευκαιρία για μελό και αυτοδιαφίμιση». Δε φαίνεται παράδοξο (και σίγουρα δεν είναι): αυτή η *glamorous* αισθητική που σχεδόν φοικλορικά επιστρατεύεται για την καταπολέμηση των ιδεολογιών του μίσους, είναι ούτε λίγο ούτε πολύ μια ιστορικά αναγνωρίσιμη αισθητική. Αυτό που τότε (στο χιτλερικό καθεστώς) ενορχήστρωνε μια «φαντασμαγορία φρίκης», τώρα συστηματοποιεί ξανά το θέαμα και σχετικοποιεί τη φρίκη. Απομονώνοντας την ιστορικά ανεπανάληπτη θηριωδία του Ολοκαυτώματος στο χώρο της Ιστορίας (ως κατά κυριολεξία γεγονός) στην ουσία νομιμοποιούμε το πεπερασμένο και αναπαράγουμε το στερεότυπο: οι «απαίσιοι Νατσήδες» που μας βόλεψαν είναι το ιστορικό μας άλλοθι. Ο καλός εβραίος τότε θύμα

μιας συνωμοσίας του κακού — ο κακός εβραίος σήμερα εμπνευστής και αυτουργός μιας παγκόσμιας συνωμοσίας. Καθαγιασμός, δηλαδή, των κάθε (λαϊκής ή άλλης προέλευσης) στερεοτύπων.

ΑΥΤΟ, ΑΚΡΙΒΩΣ, ΙΣΧΥΕΙ ΣΗΜΕΡΑ και (τελικά) δεν είναι «ένα παράδοξο που ξενίζει: οι άνθρωποι, όταν κάνουν κάτι δε λαμβάνουν υπόψη παρά το πιο στενό-καρδο ιδιωτικό τους συμφέρον, την ίδια στιγμή που η στάση τους καθορίζεται περισσότερο από ποτέ από τα μαζικά ένστικτα» (Walter Benjamin, *Μονόδρομος*). Ο ρατσισμός, κοντολογίς, είναι (τώρα, όπως και άλλοτε) ένα πολύ δημοφιλές τερτίπι. Παράδειγμα: οι δικοί μας «εντόπιοι ξένοι», που ίσως τότε ήσαν οι Εβραίοι (Φραγκίσκη Αμπατζούλου, Ο Άλλος εν διωγμώ) αλλά σήμερα (μπορεί και να) ανέρχονται στα δύο τρίτα του εντόπιου πληθυσμού. Μετανάστες, παραπληγικοί, εβραίοι (πάλι), ευπαθείς κοινωνικές ομάδες και —ενδεχομένως— τόσοι άλλοι. Ο δημόσιος χώρος, κατεξοχήν χώρος ιστορικής συζήτησης, προϋποτίθεται — και εδώ — ως (άπαξ) βιωμένος και, άρα, δεν ανασυντίθεται ως βιωματικά ενεργός. Παραμένει, με άλλα λόγια, χώρος επιβεβαίωσης των δεδομένων (και στην ουσία: χώρος επικύρωσης των στερεοτύπων). Σύμφωνοι: το Ολοκαύτωμα συνέβη και άρα μπορεί να ξανασυμβεί. Κανείς δεν εγγυάται το αντίθετο, πόσο μάλλον όταν επιμένουμε (σχεδόν από υποχρέωση) να το απωθούμε στο πεδίο ενός ξανανιωμένου ιστορικού θετικισμού, περισσότεροι αμιλλώμενοι προς την τερατολογία του σύγχρονου ιστορικού αναθεωρητισμού και λιγότερο αποκαθιστώντας τους μηχανισμούς μιας υπεύθυνης ιστορικής συνομιλίας. Κάποτε τους θυμούνται μόνον οι ειδικοί (ιστορικοί, φιλόλογοι και άλλοι μουσειολόγοι) και κάποτε περνάει ένα διάστημα και όλοι ασχολούμαστε με αυτούς: τους θυμόμαστε με σχετική ασφάλεια και ολίγη αυταρέσκεια.

ΤΟΥΣ ΘΥΜΟΜΑΣΤΕ. Αλλά, κατά πάσα πιθανότητα, τους θυμόμαστε λάθος. Κι εδώ, οι μηχανισμοί συγκρότησης της μνήμης δε λειτουργούν παρά υπονομευτικά στην αρχική τους στόχευση, ακριβώς επειδή μεθοδεύονται ως στερεοτυποί. Χρήσιμη, αντίθετα, θα ήταν η διαλογική ενεργοποίηση της μνήμης: συνομιλούμε, δεν αγορεύουμε την ιστορία στο

► *Συνέχεια στη σελίδα 24*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θρησκευτικά τελετουργικά αντικείμενα του ναού του Σολομώντα. Από εικονογραφημένο χειρόγραφο Βίβλου (Ισπανία, 1384).

Η Κοινωνία στην Παλαιά Διαθήκη

Του Καθηγητή ΗΛΙΑ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Mε τη λέξη κοινωνία, που -παράγεται από τα κοινός, κοινωνώ, προσδιορίζεται μια ιδιογενής πραγματικότητα. Με την ευρύτατη έννοια, η λέξη σημαίνει α) το σύνολο των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Σύμφωνα με έναν άλλο ορισμό, β) κοινωνία είναι κάθε άθροισμα ανθρώπων, αποτελούμενο από άτομα και των δύο φύλων, όλων των ηλικιών, πού συνδέονται μεταξύ τους και συναπαρτίζουν μία αυτοδιαιωνιζόμενη ομάδα με τους δικούς της θεσμούς και το δικό της πολιτισμό.

Άλλοι όμως ορίζουν διαφορετικά την έννοια της κοινωνίας, όπως εκείνοι, που θεωρούν ότι γ) κοινωνία είναι οι θεσμοί και ο πολιτισμός μιας ευδιάκριτης και αυτοδιαιωνιζόμενης ομάδας με μέλη από τα δύο φυλά και από όλες τις ηλικίες.

Ειδικός όρος, αντίστοιχος προς τον ελληνικό, δεν υπάρχει στην Παλαιά Διαθήκη. Η έννοια της κοινωνίας εκφράζεται με τη λέξη λαός (εβρ. ἄμ). Η αμφίσημη έννοια του όρου ἄμ συνάγεται από την ετυμολογική σχέση του με την πρόθεση «μαζί» (εβρ. ים). Με την έννοια αυτή χρησιμοποιείται η λέξη ἄμ (= λαός) πολλές φορές στην Παλαιά Διαθήκη (λ.χ. Ησ. 6,5 «εν μέσω λαού ακάθαρτα χείλη ἔχοντος εγώ οικώ»).

Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται συχνά ο όρος λαός της γης (εβρ. ἄμ-χαάρετς) και χρησιμοποιείται για τον προσδιορισμό του λαού του βιβλικού Ισραήλ. Η επιστημονική σύζητηση, για το ακριβές κοινωνιολογικό περιεχόμενο του όρου αυτού, δεν κατέληξε ακόμη σε ομόφωνη παραδοχή μιας ερμηνείας. Επικρατέστερες έννοιες, από τις διατυπωθείσες, είναι α) ο όρος λαός της γης σημαίνει τους πτωχούς, β) τους αντιπροσώπους του λαού, που μετείχαν σε κάποιο είδος συνελεύσεως (βουλής) και γ) το σύνολο των ελεύθερων πολιτών του αρχαίου Ισραήλ, εκτός δηλαδή των ηγετών, των δούλων και των ξένων. Η δυσκολία του κοινωνιολογικού προσδιορισμού του όρου οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός χρησιμοποιείται απαράλλακτος σε διάφορες εποχές και κοινωνίες, οι παράμετροι των οποίων επιτρέπουν διαφορετική κατανόηση, θεωρείται όμως ως σχεδόν βέβαιο, ότι ο τρίτος προσδιορισμός της έννοιας ανταποκρίνεται στην αρχαιότερη κοινωνική κατάσταση.

1. Ο λαός της Παλαιάς Διαθήκης

Oλαός είναι το ομοιογενές σύνολο ανθρώπων, που έχει τα πανανθρώπινα γνωρίσματα, αλλά διακρίνεται για την ποσοτική ή ποιοτική, θετική ή αρνητική σύνθεση των γνωρισμάτων αυτών, των συμβεβηκότων δηλαδή, που του δίνουν ιδιαιτερότητα.

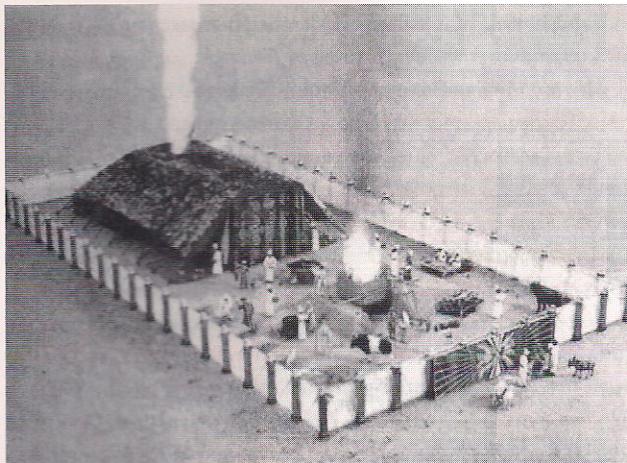
Η Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται αρχικά στον ανθρώπο, τη φύση του, τις καταβολές του, τις δυνατότητές του και τις αρχέγονες περιπέτειές του, πριν μιλήσει για λαούς και επικεντρώσει το ενδιαφέρον της σε ένα μόνο λαό.

Η εστίαση των καταγραφών της Παλαιάς Διαθήκης σε ένα μόνο λαό αφήνει στο ημίφως τους άλλους, χωρίς όμως να θεωρεί ότι βρίσκονται έκτος της θείας κηδεμονίας. Αντίθετα, αναφέρεται ότι ο Θεός χρησιμοποιεί τους άλλους λαούς, για να παιδαγωγήσει και να τιμωρήσει τον εκλεκτό, αλλά συχνά ασυνεπή λαό. Η διάκριση των λαών στην Παλαιά Διαθήκη είναι μεταξύ του εκλεκτού, που εκπληρώνει το θέλημα του Θεού και απολαμβάνει των ευεργεσιών του, και των λαών που αγνοούν το Θεό, ακολουθώντας και λατρεύοντας ως Θεούς, τους μη Θεούς (είδωλα). Η παλαιοδιαθηκική προοπτική είναι ότι και οι λαοί αυτοί θα έρθουν σε επίγνωση του Θεού. Οι συνέπειες όμως της μη επιγνώσεως του όντος Θεού καθιστούν τους λαούς αυτούς μη εκλεκτούς.

Το θεμελιώδες διάγραμμα των λαών της γης είναι καταγραμμένο στο Γεν. ΙΙ. η ταξινόμηση των λαών γίνεται με βάση την καταγωγή. Τρεις είναι οι μεγάλες ομάδες λαών, που ονομάζονται με το όνομα του αρχικού γενάρχη. Οι γενάρχες είναι οι τρεις γιοί του Νώε, Σημ, Χαμ, Ιάφεθ, και οι λαοί, που προέρχονται από αυτούς είναι ο Σημιτικός, ο Χαμιτικός και ο Ιαπετικός.

Η ανθρωπότητα προ του Νώε αντιμετωπίζεται ως ενιαία και η κοινωνία επίσης. Από τους απογόνους των απογόνων του Νώε εισάγεται η φυλετική διαφοροποίηση, η οποία δίνει προτεραιότητα ενδιαφέροντος στη σημιτική φυλή.

Είναι συνεπώς φανερό ότι πληροφορίες για την κοινωνική ιστορία ολόκληρης της ανθρωπότητας μετά τον Νώε δεν παρέχει η Παλαιά Διαθήκη ισομερώς. Η ανισομερής παροχή πληροφοριών για τους μη σημιτικούς λαούς, καθίστα αναγκαία την προσφυγή και σε άλλες, μη βιβλικές πηγές. Το ίδιο συμβαίνει και μετά τον Αβραάμ,

Αναπαράσταση της Σκηνής του Μαρτυρίου.

που είναι Σημίτες, και τους πατριάρχες των Ισραηλιτών, δηλαδή οι πληροφορίες για τους Ισραηλίτες είναι αποκλειστικές και για τους μη Ισραηλίτες σποραδικές και ευκαιριακές.

Το σχήμα δηλαδή των παρεχομένων πληροφοριών για την ανθρώπινη κοινωνία ξεκινά από μία πανανθρώπινη ευρεία βάση και σταδιακά περιορίζεται κατά τρόπο εκλεκτικό στους Σημίτες, για να καταλήξει σε ένα λαό και σε μία εθνική κοινωνία, την κοινωνία των Ισραηλιτών. Αυτό είναι ασφαλώς συνέπεια της αρχής περί του ενός εκλεκτού λαού, που προκύπτει από συνεχείς επιλογές εκλεκτών, δηλαδή αφοσιωμένων στο Θεό.

Εθνογραφικώς, ο λαός του Ισραήλ είναι κλάδος μιας μεγαλύτερης οιμάδας Σημίτων, των Εβραίων¹, που προέρχεται από τον κοινό πρόγονο, τον Έβερ (*Γεν. 10, 21*)². Εβραίοι, σύμφωνα με τον πίνακα των εθνοτήτων, που περιέχεται στην Παλαιά Διαθήκη (*Γεν. 10,26-32*), είναι πολλοί λαοί, μεταξύ των οποίων και οι Ισραηλίτες. Αυτός είναι ο λόγος, που οι Εδωμίτες, οι Μωαβίτες και οι Αμμωνίτες χαρακτηρίζονται ως στενοί συγγενείς των Ισραηλιτών.

Ο τόπος προελεύσεως των Ισραηλιτών είναι η Αράμ (*Δευτ. 26,5 Ο': Συρίαν απέβαλεν ο πατήρ μου*). Πρόκειται περί της Αράμ των ποταμών (*Γεν. 24,II Αράμ ναχαρείμ*). Ο Αβραάμ προέρχεται από την Ούρ της Χαλδαίας (*Γεν. 11,31*) και μετανάστευσε στη Χαρράν (ΝΔ Μεσοποταμία), που ήταν στον ποταμό Ευφράτη, κοντά στην Καρκεμίς και άκμαζε τον 19° και 18° π.Χ. αιώνα.

Η πόλη που κατοικούσε ο πατέρας της Ρεβέκκας, ο Ναχώρ (*Γεν. 24,10*), αναφέρεται στα κείμενα της Μάρι (18ος αι. π.Χ.) ως Nakhur. Δεν έχει ακόμη εντοπιστεί αρχαιολογικά. Με το ίδιο όνομα επίσης αναφέρεται ένα βουνό (*βουνό του Ναχώρ*), το Til Nakhiri. Ο πατέρας του Αβραάμ ονομαζόταν Θάρρα. Στα κείμενα της Μάρι αναφέρεται βουνό με το ίδιο όνομα (*Til Turachi - βουνό του Τεράχ*). Ο προπάππος του Αβραάμ ονομαζόταν Σερούχ. Στα κείμενα της Μάρι μνημονεύεται πόλη, δυτικώς της Χαρράν, που ονομάζεται Sarug ή Serug. Από τα ίδια κεί-

μενα παρέχεται η πληροφορία ότι στη Μεσοποταμία υπήρχε αραμαϊκός γηγεμόνας. Είναι, συνεπώς, σαφές ότι ο πατριάρχης των Σημιτών, ο Αβραάμ, κατάγεται από τη ΝΔ Μεσοποταμία. Την εγκαταλείπει και μεταναστεύει στην Παλαιστίνη. Από την Παλαιστίνη μεταβαίνει στην Αίγυπτο και μετά επανέρχεται στην Παλαιστίνη. Οι απόγονοί του όμως μεταναστεύουν στην Αίγυπτο. Μετά από πολλά χρόνια εγκαταλείπουν την Αίγυπτο και εγκαθίστανται στην Παλαιστίνη. Σημειωτέον ότι ονόματα, που από την Παλαιά Διαθήκη αποδίδονται σε πρόσωπα, από εξωβιβλικά κείμενα (π.χ. Mari 18ος αι. π.Χ.) αποδίδονται σε πόλεις και όρη. Η αναχώρηση του Αβραάμ από τη Μεσοποταμία χρονολογείται τον 48° π.Χ. αι. και γίνεται στα πλαίσια ευρύτερης σημιτικής μεταναστεύσεως³.

Στις επιστολές της Τέλλ ελ-Αμάρνα (15ος π.Χ. αι.) αναφέρεται λαός με το όνομα Χαβίρου (*Chabiru*), έτοιμος να εισβάλει στην Παλαιστίνη. Γενικώς στα αιγυπτιακά κείμενα το όνομα Εβραίοι, που προέρχεται από τη ρίζα 'prj (= διέρχομαι), χαρακτηρίζει ξένους λαούς (εποχή Τούθμωσι Γ' 1501-1447 π.Χ., Ραμσή Β' 1299-1225 π.Χ., Ραμσή Γ' και Δ' 1198-1166 π.Χ.). Η Παλαιά Διαθήκη αναφέρει τους Εβραίους στην Πειθώμ της Αιγύπτου την εποχή του Ραμσή Β'.

Το όνομα Ισραήλ (*Γεν. 32, 29*) ήταν αρχικώς το όνομα μιας μόνο φυλής. Η ετυμολογία είναι δυσχερής. Το βιβλίο της Γενέσεως (32,29) παραδίδει μια αιτιολογική διήγηση θεολογικού και αποκαλυπτικού περιεχομένου: «... ου κληθήσεται ἐτί το όνομά σου Ιακώβ, αλλά Ισραήλ ἔσται το όνομά σου, ότι ενίσχυσας μετά του Θεού και μετά ανθρώπων δυνατός». Η στήλη του Merneptha (1225-1215 π.Χ.) αναφέρει ότι οι Ισραηλίτες (*I-si-rl*) βρίσκονται στην Παλαιστίνη.

Το όνομα Ιούδας ανήκει και αυτό σε μία φυλή, που εγκαταστάθηκε μετά την έξοδο από την Αίγυπτο στα νότια της Παλαιστίνης. Την εποχή των διαδόχων του Σολομώντα (Ροβοάμ και Ιεροβοάμ) και της διαιρέσεως του ενιαίου βασιλείου, το όνομα Ιούδας έγινε το όνομα του νοτίου βασιλείου (βασίλειο του Ιούδα). Μετά τη βασιλώνια αιχμαλωσία έως και μετά την εποχή της Καινής Διαθήκης το όνομα αυτό καθιερώθηκε ως το όνομα ολόκληρης της ισραηλιτικής κοινότητας.

Νομαδικός βίος

Η κοινωνία της ιστορικής περιόδου της Παλαιστίνης προκύπτει από μια άλλη, νομαδική υφής κοινωνία, γι' αυτό είναι επιβεβλημένη η εξέταση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του νομαδικού βίου.

Κατηγορίες νομάδων

Αυτοί που διάγουν νομαδικό βίο διαιρούνται⁴ σε δύο κατηγορίες: α) τους Βεδουίνους (*Βεδουίνος - άνθρωπος της ερήμου*), οι οποίοι είναι καμηλοτρόφοι και διαβιούν στην έρημο, όπου ο ποσότητα του ομβρίου ύδατος ετησί-

ως δεν υπερβαίνει τα 10 κυβ. εκ. Διανύουν μεγάλες αποστάσεις στην έρημο και αποφεύγουν την επαφή με τους κατοίκους των πόλεων. Αυτοί είναι οι κυρίως νομάδες, β) τους ημινομάδες που ποιμαίνουν πρόβατα και αίγες στα όρια της καλλιεργήσιμης γης, επειδή τα ζώα αυτά έχουν ανάγκη και χλωρής τροφής και νερού. Στα όρια μεταξύ καλλιεργήσιμης και μη γης υπάρχουν και οι δύο κατηγορίες. Εκεί η ετήσια ποσότητα της βροχής ανέρχεται στα 10-25 κυβ. εκ. Οι νομάδες και οι ημινομάδες έχουν ισχυρή την επιθυμία της ελευθερίας και νομίζουν, όχι μόνον την αρχαιότερη εποχή, αλλά και τη βραδύτερη, μετά την ανάπτυξη του βίου των πόλεων (αστική ζωή), ότι αυτός ο τρόπος της ζωής τους εξασφαλίζει την ελευθερία⁵. Οι πορείες, τις οποίες πραγματοποιεί ο ημινομάς, είναι μικρές και το δρομολόγιο καθορίζεται από τη διάταξη των φρεάτων που συναντούν στο δρόμο τους. Ο ημινομάς όταν αποκτήσει ζώα, τα οποία δεν αντέχουν σε μεγάλες πορείες (βοοειδή), μεταβάλλεται σε μόνιμο κάτοικο της περιοχής και πάνε να είναι ημινομάς. Οι πρόγονοι των Ισραηλιτών υπήρξαν ημινομάδες, για αυτό η κατανόηση αρχαιοτέρων (προ της εγκαταστάσεως), αλλά και βραδύτερων (μετά την εγκατάσταση), εκφάνσεων του κοινωνικού βίου προϋποθέτει γνώση των κυρίων χαρακτηριστικών του ημινομαδικού βίου.

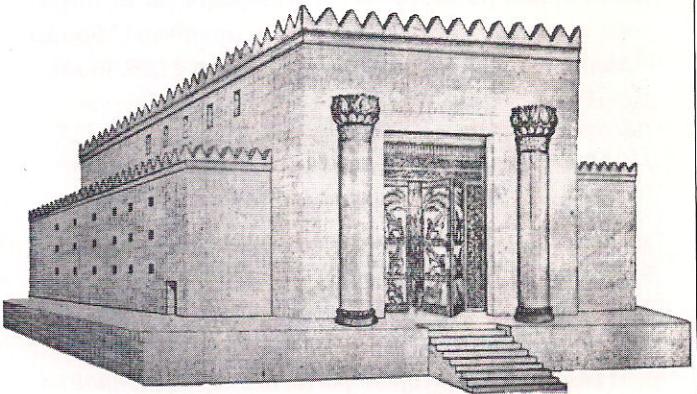
Η φυλή

Η φυλή⁶, ως αυτοτελής ομάδα, αποτελείται από οικογένειες, που προέρχονται από κοινό προπάτορα. Φυλή (φύλο) είναι άθροισμα οικογενειών συνδεομένων με κοινούς προγόνους, με φιλία και με τη συναίσθηση των πλεονεκτημάτων, τα οποία είναι δυνατόν να εξασφαλισθούν από τη συνεργασία με κοινή γησία. Λαμβάνει το όνομα του προπάτορος με προσθήκη της λέξεως υιός (εβρ. μπέν) λ.χ. υιοί Αμαλέκ, υιοί Εδώμ, υιοί Ισραήλ, που είναι συνώνυμα με το Αμαλεκίτες, Εδωμίτες, Ισραηλίτες. Αντί της λέξης υιός χρησιμοποιείται επίσης η λέξη οίκος (εβρ. μπέτ) λ.χ. οίκος Ισραήλ κ.λπ. Τα μέλη της φυλής είναι συγγενείς εξ αίματος και ονομάζονται αδελφοί, εκ του αδελφός (εβρ. ἀχ) με ευρύτερη έννοια.

Μέσα σε κάθε φυλή υπάρχει και μεταδίδεται προφορικά διήγηση σχετική προς τον προπάτορα, σε περίπτωση δε συνενώσεως δύο φυλών σε μία, η διήγηση είναι διπλή και αναφέρεται και στους δύο προπάτορες. Το ίδιο παρατηρείται και προκειμένου περί της φυλής Ιούδα, με την οποία συνδέθηκαν τα υπολείμματα της φυλής του Συμεών την εποχή του Χάλεβ (Ι. Ναυή 15, 13: «καὶ τῷ Χάλεβ υἱῷ Ιεφοννῇ ἐδώκεν μερίδα εν μέσῳ υἱῶν Ιούδα διὰ προστάγματος του Θεού»). Βλ. και 14,6-13).

Διάρθρωση και διοίκηση της φυλής

Η στοιχειώδης οργάνωση της φυλής είναι η οικογένεια του πατρός (εβρ. Μπετ ἄβ), η οποία περιλαμβάνει και τα μέλη της οικογένειας των εγγάμων αρρένων τέκνων.

Αναπαράσταση του Ναού.

Άθροισμα συγγενών οικογενειών αποτελεί τη συγγένεια (εβρ. μισπαχά), η οποία είναι και ο φορέας της εκδικήσεως του αίματος. Τη συγγένεια (= σόι) διευθύνουν οι πρεσβύτεροι (ζεκενίμ), δηλαδή οι αρχηγοί των οικογενειών. Ισχύει ενδογαμία, δηλαδή απαγορεύεται ο γάμος με πρόσωπο άλλης συγγένειας. Πολλές συγγένειες σχηματίζουν τη φυλή (εβρ. σέβετ). Άγνωστη παραμένει η ονομασία του αρχηγού της συγγένειας.

Επομένως, οι κοινωνιολογικοί οροί, που ορίζουν τη διάρθρωση της συγγένειας και της εξουσίας στη νομαδική κοινωνία είναι: α) οικογένεια (= μπέτ ἄβ), β) συγγένεια (= μισπαχά), γ) φυλή (= σέβετ ἡ ματέ), δ) γένη (= ταλεδώθ), και ε) προγονικές φυλές (= ματώδ αβωδάμ).

Ομάδες φυλών

Οι φυλές σχηματίζουν ομάδα ήτοι ομοσπονδία. Όπως συνδέονται οι 12 φυλές του Ισραήλ σε Αμφικτιονία⁷, που όμως διαφέρει από αυτές των ελληνικών πόλεων, διότι στερείται μονίμου διοικητικού οργανισμού και πολιτικής δυνάμεως. Η σπουδαιότητα της αμφικτιονίας των 12 φυλών του Ισραήλ έγκειται στο θρησκευτικό της χαρακτήρα. Τα μέλη της αμφικτιονίας συνδέει η κοινή καταγωγή και η κοινή πίστη στο Θεό. Κάτι τέτοιο εκδηλώνεται εξωτερικά με την παρουσία όλων στις μεγάλες εορτές (Ι. Ναυή 24).

Διαιρέση φυλής

Συνήθως οι μεγάλες ομάδες διαιρούνται, λ.χ. Αβραάμ - Λώτ (Τεν. 13, 5-13), χωρίς όμως να χάνονται οι υποχρεώσεις που προέρχονται από τη συγγένεια. Για το λόγο αυτόν και ο Αβραάμ σπεύδει, μετά τη διαιρεση, σε βοήθεια του Λώτ (Τεν. 14, 12-16). Άλλα και η διάλυση μιας φυλής είναι δυνατή, όπως λ.χ. του Ρουβήν (Τεν. 49, 3 εξ., Δευτ. 33,6), του Λευί (Τεν. 34,25-30, 49,5 εξ.) και του Συμεών (Τεν. 34,25-30, Ι. Ναυή 19,1-9, Κριτ. 1,3 εξ.).

Εδαφικά όρια

Κάθε φυλή κατέχει δική της περιοχή άνευ συγκεκρι-

μένων ορίων, για τούτο και ότι οι διαμάχες για τις πηγές, τους ποταμούς και τα φρέατα είναι συνήθεις (Αβραάμ - Λώτ. Γεν. 13, 7, Αβιμέλεχ - Αβραάμ, Γεν. 21,15, Ισαάκ - Ποιμένες Γεράρων, Γεν. 26,19-28).

Πόλεμος

Προς υπεράσπιση της περιοχής της η φυλή φθάνει μέχρι του πολέμου (πολεμική κραυγή Τέρονά, Αριθμ. 1ο,5, 9).

Αρπαγή

Η αρπαγή χαρακτηρίσθηκε ως το σπορ της ερήμου και γίνεται για αποκατάσταση των υλικών ζημιών που προξενήθηκαν. Η φιλοξενία θεωρείται αρετή και ο ξένος ιερός. Η διάρκεια της φιλοξενίας είναι τριήμερη (Γεν. 18,1-8, 24,28-32, 19,8. Κριτ. 19,23)⁸.

Άσυλο

Η παροχή άσυλου σε αυτούς που αποκόπηκαν από κάποια φυλή είναι ανάγκη, την οποία υπαγορεύουν οι σκληρές συνθήκες του βίου της ερήμου, όπου το απομεμονωμένο άτομο είναι αδύνατον να επιβιώσει.

Η τιμή

Η τιμή ή προσβολή έκαστου ατόμου αντανακλά σ' ολόκληρη τη φυλή (αρχή της συλλογικής ευθύνης). Για τούτο τα τέκνα είναι υπεύθυνα για τις αμαρτίες των γονέων μέχρι τετάρτης γενεάς (Εξ. 20,5). Ο γενναίος πολεμιστής περιποιεί τιμή σε ολόκληρη την οικογένεια και μία ομάδα τιμωρείται για τις παραλείψεις του αρχηγού της. Β' Βασ. 21,1-15, Ο': «και εγένετο λιμός εν ταῖς ημέραις Δανίδ τρία ἔτη, ενιαυτός εχόμενος ενιαυτού, καὶ εζῆτησεν Δανίδ το πρόσωπον του Κύριον, καὶ είπεν Κύριος, Επί Σαούλ καὶ επί τον οίκον αυτού ἀδικία διά το αυτόν θανάτῳ αιμάτων περί ον εθανάτωσεν τους Γαβανίτας καὶ επήκουσεν ο Θεός τη γη μετά ταύτα».

Εκδίκηση αίματος

Η έκχυση αίματος βεβήλωνει τη γη (Αριθμ. 35,31-34) και πρέπει να αποκατασταθεί η καθαρότητά της. Τούτο επιτυγχάνεται μόνο με την έκχυση αίματος μέλους της υπευθύνου για την βεβήλωση φυλής: ο εκχέων αίμα ανθρώπου αυτό του αίματος αυτού εκχυθήσεται.

Η υποχώρηση των νομαδικών συνηθειών. Περί της αρχικής οργανώσεως του Ισραήλ δεν έχουμε στοιχεία. Οι πληροφορίες, τις οποίες έχουμε περί της συγγένειας της πατριαρχικής περιόδου και της περιόδου της διαμονής στην Αίγυπτο είναι γενικές. Μόνον την εποχή των Κριτών έχουμε σαφείς πληροφορίες περί της ζωής των φυλών. Μετά την εγκατάσταση του Ισραήλ στην Παλαιστίνη, τη θέση της συγγένειας καταλαμβάνουν οι κάτοικοι του χωριού, διότι οι συγγένειες εγκατεστάθησαν ομαδικώς σε έναν τόπο.

Επίδραση νομαδικού βίου

Στοιχεία του νομαδικού βίου παραμένουν και μετά την εγκατάσταση στη γη της Παλαιστίνης, όπως λ.χ. χρησιμοποιείται η φράση η εκδίκηση του αίματος. Η αίγλη του διατηρείται και τις μεταγενέστερες εποχές. Ομοίως η γλώσσα διατηρεί πλήθος φράσεων από την περίοδο του νομαδικού βίου λ.χ. σκηνή αντί οίκος (Κριτ. 19,9-20,8, Α' Βασ. 13,2, Γ' Βασ. 8,66). Περί των απολυομένων στρατιωτών λέγεται ότι επιστρέφουν στη σκηνή τους (Α' Βασ. 4, 10, Β' Βασ. 18,17). Προς δήλωση της πρωινής αναχωρήσεως λέγεται επίσαξη των ζώων (Κριτ. 19,9, Α' Βασ. 17,20).

Ο νομαδικός βίος καταδικάζεται από τη Γεν. 4, 11-16 ως θεία τιμωρία, η οποία επιβλήθηκε στον Κάιν (Γεν. 4,2) για την αδελοκτονία. Ο Κάιν προ της αδελφοκτονίας ήταν γεωργός, δηλαδή δεν ήταν νομάς. Κατά την Παλαιά Διαθήκη (Ησ. 13,21 εξ. 34,11-15) η έρημος είναι τόπος διαμονής των αγρίων ζώων και των δαιμόνων, για το λόγο αυτό και ο αποδιοπομπαίος τράγος εκδιώκεται προς αυτή (Λευιτ. 16). Παρά ταύτα οι προφήτες εκφράζονται υπέρ της ζωής στην έρημο (Ιερ. 2,2, ως 13,5, Αμ. 2,10) και καταπολεμούν την πολυτέλεια του βίου στις πόλεις (Αμ. 3,16-6,8 κ.ά.). Αυτοί θεωρούν τη ζωή στην έρημο ως τον χρυσό αιώνα του Ισραήλ, γιατί τότε έγινε η Διαθήκη του Θεού με το λαό του Ισραήλ.

Ρεχαβίτες

Ο νομαδικός βίος, που θεωρείται ως ιδεώδης από τους προφήτες, πραγματοποιείται από την ομάδα των Ρεχαβιτών. Αυτοί έμεναν μακριά από τον πολιτισμό. Δεν καλλιεργούσαν τη γη, ούτε φύτευαν οπωροφόρα δένδρα, ούτε έπιναν οίνο, ούτε έκτιζαν οικίες. Διατηρούσαν δηλαδή όλα τα χαρακτηριστικά του νομάδων. Αυτούς θαυμάζουν οι προφήτες και ιδίως ο προφήτης Ιερεμίας, ο οποίος προσπαθεί με αυτούς να επιδράσει στους υπολοίπους Ισραηλίτες (35,12-18 = Ο' 42,12-19). Ο νομαδισμός δεν ήταν κατά βάση το ιδεώδες των προφητών, αλλά η πραγματοποίηση της θρησκευτικής ζωής, η οποία καθορίζεται με τη Διαθήκη.

2. Κοινωνία και θεσμοί

Kοινωνία και θεσμοί συνυπάρχουν και αλληλοπεριχωρούνται αφού η πρώτη είναι ο περιεκτικός όλων των θεσμών θεσμός. Ο θεσμός, ο κάθε θεσμός, είναι ένας πολυπρόσωπος θεσμός, που πηγάζει από θρησκευτική, φυσική ή κοινωνική ιδέα, έχει δομή, εκφράζομενη με νόμους, που ορίζουν και τους ορούς λειτουργίας του⁹.

Η λειτουργία του θεσμού είναι συμμετοχική, έχουν πολλοί δηλαδή δικαιώματα από το θεσμό και καθήκοντα. Τα δικαιώματα συμμετοχής στο δεσμό είναι γενικής και ειδικής φύσεως. Τα γενικής φύσεως αναφέρονται σε όλους τους μετέχοντες στο θεσμό, τα ειδικά μόνο σε λί-

γους, που έχουν ειδικά ηγετικά ή τελετουργικά καθήκοντα στη λειτουργία του θεσμού. Η διαφοροποίηση των δικαιωμάτων γίνεται με βάση ιστορικούς, κοινωνικούς ή άλλους λόγους.

Η συμμετοχή στους γενικούς ρόλους είναι άμεσο δικαίωμα κάθε μέλους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, που συγκεντρώνει έναν αριθμό φυσικών ή άλλων προϋποθέσεων. Αντιθέτως η συμμετοχή στους ειδικούς ρόλους λειτουργίας του θεσμού μιας κοινωνίας εξαρτάται από άλλα, αυστηρότερα κριτήρια, που περιορίζουν τον αριθμό των δικαιουμένων. Η επιλογή δηλαδή των προσώπων για τους ειδικούς ρόλους λειτουργίας ενός θεσμού είναι πολύ περιοριστική, αν και συνήθως ο ισχυρότερος όρος που διατηρείται είναι η καταγωγή (κληρονομικό δικαίωμα). Υπάρχει όμως και το προσωποπαγές δικαίωμα λειτουργίας ενός θεσμού, λ.χ. στην Παλαιά Διαθήκη ο Μωϋσής, ή ο πρωτότοκος γιος, ή ο διάδοχος. Υπάρχει και δικαίωμα, που αποκτάται με εκλογή, λ.χ. οι Κριτές, ο βασιλιάς Σαούλ, ο Δαυίδ κ.ά.

Κάθε θεσμός επηρεάζεται από τα χωροχρονικά δεδομένα, που συντελούν στην ανάπτυξη ή τη χαλάρωση του δεσμού.

Στην ύπαρξη των θεσμών συμβάλλουν ενδογενείς ροπές (ανθρωπολογικές αιτίες) ή εξωγενείς (ιστορία, κ.λπ.). Οι θεσμοί είναι επωφελείς για την κοινωνία και το άτομο, γιατί συμβάλλουν στην ανάπτυξη αμφοτέρων, αφού καθιερώνουν και προωθούν τη συνεργασία σε κοινά πλαίσια δράσεως και εκφράσεως. Ο Δεκάλογος (Εξ. 20,1-17) αποτελεί κώδικα αρχών, που θεμελιώνουν τους θεσμούς της Παλαιάς Διαθήκης.

Κοινωνιολογικοί δείκτες

Η κοινωνιολογική παρατήρηση κάθε κοινωνίας γίνεται με βάση ορισμένους δείκτες της κοινωνικής συμβίωσεως, οι οποίοι παρουσιάζουν αλλαγές, ενδεικτικές της κοινωνικής και πολιτιστικής καταστάσεως. Στους δείκτες αυτούς συμπεριλαμβάνεται και ο ιστορικός δείκτης, που αποτελεί την ιστορική αφετηρία της νέας σχέσεως των διαφόρων δεικτών.

Η έρευνα των κοινωνιών της Παλαιάς Διαθήκης πρέπει να περιλαμβάνει και τους ακολούθους δείκτες:

1. Το θεμελιακό (φυσικό, ιστορικό ή κοινωνικό) γεγονός της κοινωνίας.
2. Τους οικολογικούς δείκτες (τόπος διαμονής, παραγωγικότητα).
3. Τους βιοστατιστικούς δείκτες (μέγεθος πληθυσμού, αριθμός οιμάδων ή κοινοτήτων, αριθμός μελών της οικογένειας, αριθμός τέκνων, ηλικία γάμου, τεκνογονίας, τύπος γάμου, μακροβιότητα κ.ά.).
4. Τους οικονομικούς δείκτες (τρόπος εξασφαλίσεως μέσων ζωής, ήτοι κυνηγοί, συλλέκτες τροφής, απλή και προηγμένη κηπουρική, αγροτική, βιοτεχνική, εμπόριο, ανταλλαγές κ.ά.).
5. Τους τεχνολογικούς δείκτες (στα ιδιωτικά και δημόσια έργα).
6. Την κοινωνική διαστρωμάτωση (ελεύθεροι, δούλοι, άρχοντες, επαγγέλματα, κ.λπ.).
7. Το θεσμικό πλαίσιο (διατάξεις ιδρυτικές, οργανωτικές και ρυθμιστικές της λειτουργίας των διαφόρων θεσμών).

Το θεμελιακό γεγονός της κοινωνίας

Κάθε κοινωνία έχει ως ιστορική αιτιολογική αφετηρία της ένα γεγονός ή άθροισμα γεγονότων (ιστορία), τα οποία επικαλείται ως αιτία της υπάρξεως της. Το γεγονός αυτό μπορεί να είναι φυσικής, κοινωνικής ή ιστορικής φύσεως. Τα θεμελιακά των αρχαίων κοινωνιών γεγονότα διασώζονται στα επίσημα κείμενά τους, διάσκονται ως παράδοση (ιδεολογία) της κοινωνίας και βιώνονται με εθνικές και θρησκευτικές τελετές. Το πρωταρχικό θεμελιακό γεγονός κάθε κοινωνίας είναι θεολογικού (μεταφυσικού) χαρακτήρα. Ειδικώς για τις κοινωνίες της Παλαιάς Διαθήκης, το θεμελιακό γεγονός είναι συνειδητό και διδακτέο στους νέους, εκφράζεται με τους θεσμούς, και κατέχει θέση στο εορτολόγιο.

Τα θεμελιακά γεγονότα των κοινωνιών της Παλαιάς Διαθήκης είναι τα ακόλουθα:

1. Η δημιουργία του ανθρώπου, η διάκρισή του σε δύο φύλα, η πολλαπλασιαστική και κυριαρχική του φορά διά της ευλογίας (Τεν. 1,27-28).
2. Η «πτώση» του ανθρώπου, ως έμπρακτη διαπίστωση των αρνητικών ορίων του «ανθρωπίνου» (Τεν. 3,7).
3. Η φθορά της κοινωνικής συμβιώσεως (Τεν. 6,5).
4. Η αριθμητική αύξηση του ανθρωπίνου γένους (Τεν. 10,32).
5. Η μετανάστευση του σημιτικού κλάδου, του Αβραάμ (Τεν. 12,1).
6. Ο λιμός, οικονομικό γεγονός (Τεν. 42, 1 εξ.).
7. Η καταπίεση στην Αίγυπτο, κοινωνικό γεγονός (Εξ. 1,8-10).
8. Η κατάκτηση της Παλαιστίνης, γεωπολιτικό γεγονός (Ι. Ναυή).
9. Η εγκαθίδρυση κεντρικής μοναρχικής εξουσίας (Α' Βασ. 10,19).
10. Η υποταγή στους Βαβυλώνιους (Β' Παρ. 36,6-7 κ.εξ.).
11. Η επιστροφή των αιχμαλώτων (Α' Έσδρ. 2, 1, Β Έσδρ.1, 1).
12. Η υπαγωγή της Παλαιστίνης στη σφαίρα του Ελληνορωμαϊκού πολιτισμού.

Τα θεμελιακά γεγονότα της Παλαιάς Διαθήκης είναι ειδολογικώς ιστορικά και κοινωνικά και αιτιολογικώς θεολογικά¹⁰.

Η Παλαιά Διαθήκη κάνει διάκριση μεταξύ των γενεσιούργων γεγονότων κάθε νέας κοινωνίας και της αιτίας ή των αιτίων των γενεσιούργων τούτων γεγονότων. Τα αί-

τια των γεγονότων είναι ή αποκλειστικά θεολογικά (π.χ. δημιουργία του ανθρώπου), ή θεολογικά και ανθρωπολογικά (π.χ. η πτώση και ειδίωξη από τον παράδεισο), ή θεολογικά και κοινωνικά (π.χ. εισαγωγή της βασιλείας), ή ιστορικά με θεολογική αιτιολογία (π.χ. αιχμαλωσία στους Βαβυλώνιους), ή μόνον κοινωνικο-οικονομικά (π.χ. η μετανάστευση και η δουλεία στην Αίγυπτο) κ.ά.

Οικολογικός δείκτης

Κάθε κοινωνική συμβίωση αναπτύσσεται σε συγκεκριμένο χώρο, που έχει οικολογικά γνωρίσματα. Τα οικολογικά γνωρίσματα, οι παραγωγικές και άλλες δυνατότητες αποτελούν παράμετρο της κοινωνικής συμβίωσης με συνέπειες στη μορφή του κοινωνικού πολιτισμού που αναπτύσσεται.

Ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από την εξάρτησή του από το περιβάλλον, αλλά και από το άνοιγμά του στον κόσμο, ως δυνατότητα αλλαγής (Gehlen). Οι οικολογικοί δείκτες προσδιορίζουν τον εξωγενή παράγοντα της ατομικής και κοινωνικής διαμορφώσεως του ανθρώπου και της κοινωνίας του. Ο άλλος, ο ενδογενής, είναι η κληρονομικότητα (βλ. Πρωτοκοινωνία).

Μόνο θεωρίες, που δογματικά θεωρούν τον άνθρωπο ως αποκλειστικό προϊόν του περιβάλλοντος, αγνοούν τις κληρονομικές καταβολές του ανθρώπου και τη συμβολή τους στη διαμόρφωσή του. Πρέπει να σημειωθεί ότι εκτός από το φυσικό *milieu* υπάρχει και το πολιτιστικό ή διανοητικό (*milieu intellectuel*). Ο όρος περιβάλλον μπορεί να περιλαβει, εκτός από το βιολογικό, το ανθρωπολογικό, το ψυχολογικό και το κοινωνικό, οικολογικό και πολιτιστικό περιβάλλον.

Το κοινωνικό περιβάλλον (*milieu*) έχει τις εξής πτυχές: οικογένεια, κύκλο φίλων, συναδέλφων, μελών της ίδιας φυλής, του λαού, του κράτους, του έθνους, των κοινωνικών ομάδων κ.ά.

Τα οικολογικά στοιχεία, που μας παραδίδουν τα αρχαία κείμενα αποτελούν ένα δείκτη, απαραίτητο για την ανάλυση της κοινωνίας.

Ο δείκτης αυτός υπάρχει σχεδόν πάντα στην Παλαιά Διαθήκη και η σπουδαιότητά του διατυπώνεται ήδη στην πρώτη κοινωνία των ανθρώπων, όπου ο παράδεισος ως ιδανικό περιβάλλον, αναλύεται με τρόπο εντυπωσιακό.

Οι γεωγραφικοί προσδιορισμοί των οικολογικών δεικτών, στους οποίους αναφέρεται σε διάφορες φάσεις των κοινωνιών η Παλαιά Διαθήκη, είναι: Εδέμ, Ανατολικά της Εδέμ, Ναΐδ, όλη η γη, η Χαλδαία, η Παλαιστίνη, η Αίγυπτος, η Περσία κ.ά.

Βιοστατιστικός δείκτης

Τα βιοστατιστικά ή δημογραφικά στοιχεία¹¹ μιας κοινωνίας είναι στοιχεία αριθμητικά των διαφόρων μεγεθών του πληθυσμού και αφορούν α) στο συνολικό μέγεθός του, β) στον αριθμό των ομάδων ή των κοινοτήτων, γ) στον αριθμό των μελών κάθε οικογένειας, δ) στον αριθμό

των παιδιών κάθε οικογένειας, ε) στην μακροβιότητα των μελών της κοινωνίας, στ) στην ηλικία συνάψεως γάμου, ζ) στον τύπο του γάμου κ.ά. Τα στοιχεία αυτά είναι στατιστικά¹². Η Στατιστική όμως, ως νεώτερη μορφή κοινωνιολογικής έρευνας και επομένως αναδρομική αναγωγή σποραδικών αριθμητικών δεδομένων μιας αρχαίας κοινωνίας, περικλείει πολλές δυσκολίες. Ο βιοστατιστικός δείκτης των κοινωνιών της Παλαιάς Διαθήκης στηρίζεται στις απογραφές του πληθυσμού, που έγιναν σε διάφορες εποχές και στους γενεαλογικούς καταλόγους, που ετηρούντο από την κοινωνία αυτή με σχολαστικότητα.

Απογραφές

Συγκεκριμένα, απογραφές αυτού του είδους περιλαμβάνει η Παλαιά Διαθήκη τις έξης:

1. Εμμεση ετησία απογραφή πραγματοποιείται με τη θέσπιση της υποχρεώσεως κάθε ενηλίκου, δηλαδή ικανού για στράτευση (εικοσαετής και άνω), να καταβάλλει μισό σέκελ¹³ ως λύτρα ψυχής για τη συντήρηση του ναού και των ιερέων. Το συναθροιζόμενο ποσό αποτελούσε έμμεση απογραφή των ενηλίκων (Εξ. 30,13-16). Ο χρόνος της καθιερώσεως της είναι μετά την αποκτηση ναού.
2. Σημαντικές πληροφορίες, αν και προβληματικές, περιλαμβάνει το βιβλίο των Αριθμών, που οφείλει σε αυτές ακριβώς το όνομά του. Οι απογραφές είναι τρεις, η μία τοποθετείται το δεύτερο έτος της Εξόδου και η δεύτερη το τεσσαρακοστό, δηλαδή λίγο πριν από την είσοδο στην Παλαιστίνη.

Η πρώτη σαφής απογραφή, που έγινε για στρατιωτικούς σκοπούς, τοποθετείται μετά την Έξοδο από την Αίγυπτο στην έρημο (Εξ. 12,37 εξ. Αριθμ. 3, 15-43). Σύμφωνα με αυτή οι ενήλικοι άνδρες ήταν 600.000.

Η δεύτερη γίνεται στο Σινά (Αριθμ. 1,20-46). Τα αποτελέσματα είναι 603.550 ενήλικοι άνδρες και 22.000 Λευίτες (αριθμούνται χωριστά. Αριθμ. 3, 15-43).

Η τρίτη αριθμηση γίνεται στη Μωάβ (Αριθμ. 26,5-51). Τα αποτελέσματα είναι 601.730 ενήλικοι άνδρες και 23.000 Λευίτες. Έχουμε δηλαδή μείωση του αριθμού των ενηλίκων ανδρών (πολεμιστών) κατά 1820 και αύξηση των Λευιτών κατά 1000.

3. Απογραφή των ενηλίκων γίνεται και την εποχή του βασιλέα Δαυίδ (Β' Βασ. 24, 1 εξ.). Το αποτέλεσμα είναι: 800.000 στη φυλή του Ισραήλ και 500.000 στη φυλή του Ιούδα, συνολικώς 1.300.000. Η απογραφή αυτή έχει απροβλέπτους συνεπείας, θεωρείται αφροσύνη και προκαλεί την οργή του Θεού. Ο Δαυίδ επιλέγει μίαν από τις τρεις ποινές (τριετής λιμός, τρίμηνη ήττα, τρήμερη θανάτωση), την τρίτη και ο αριθμός των θανατωθέντων ανέρχεται σε 70.000 άτομα. Η αφροσύνη της πράξεως της απογραφής θεμελιώνεται στην απαγόρευση της αμέσου απογραφής στο βιβλίο της Εξόδου (30, 12). Έχει υπολογισθεί ότι ο πληθυσμός του Ισραήλ τα μέσα του 8ου π.Χ. αιώνα μόλις υπερέβαινε το ένα εκατομμύριο¹⁴.

Οικονομικός δείκτης

Η δραστηριότητα του κοινωνικού άνθρωπου για την εξασφάλιση της συντηρήσεώς του αποτελεί δείκτη μιας κοινωνίας, και ονομάζεται οικονομία της συντηρήσεως¹⁵. Ο δείκτης αυτός έχει λάβει διάφορες μορφές μέσα στην ιστορία των κοινωνιών. Η κοινωνιολογική και η οικονομική έρευνα δέχεται την ύπαρξη τεσσάρων κυρίων μορφών, α) την τροφοσυλλεκτική, στην οποία υπάγονται το κυνήγι, η αλιεία και η συλλογή καρπών, ριζών κ.ά.¹⁶, β) τη γεωργική, που διαφοροποιείται σε απλή κρηπουρική και σε προηγμένη¹⁷, γ) την αγροτική¹⁸ και δ) τη βιομηχανική: βιοτεχνική ή μεταποιητική¹⁹. Κάθε κοινωνία πορίζεται τα μέσα διαβιώσεως με έναν ή περισσότερους των προαναφερθέντων τρόπους. Και ο δείκτης αυτός συντελεί στη διαμόρφωση της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής.

Τεχνολογικός δείκτης

Ο άνθρωπος δημιουργεί, διαμορφώνοντας την ύλη για τους σκοπούς του, την εξασφάλιση της συντηρήσεώς του, την επέκταση της κυριαρχίας του στον κόσμο και την εξέλιξή του. Με τη δραστηριότητα αυτή κατασκευάζει εργαλεία και χρησιμοποιεί μεθόδους (Τεχνογνωσία) για την κατασκευή άλλων έργων. Εργαλεία²⁰, μέθοδοι και κατασκευαστικά έργα αποτελούν τους τεχνολογικούς²¹ δείκτες μιας κοινωνίας και το στάδιο του τεχνικού λεγομένου πολιτισμού (*civilization*).

Μολονότι η χρήση του όρου Τεχνολογία είναι νεώτερη, άρχισε να χρησιμοποιείται και στην Αρχαιολογία και επομένως είναι δυνατό να δηλώνεται με αυτή η πρωτόγονη κατασκευαστική δραστηριότητα του ανθρώπου. Οι τεχνολογικοί δείκτες των κοινωνιών της Παλαιάς Διαθήκης προκύπτουν από τις αρχαιολογικές έρευνες και είναι αντικείμενο της Αρχαιολογίας. Ενδεικτικοί τεχνολογικοί δείκτες είναι η κατασκευή της Κιβωτού του Νώ, ο Πύργος της Βαβέλ, οι ναοί κ.ά.π. Τα τεχνικά αυτά έργα χαρακτηρίζουν αποφασιστικώς την κοινωνία, που τα κατασκευάζει.

Υποσημειώσεις

- Στην Παλαιά Διαθήκη η ονομασία *Εβραίος* αποδίδεται στους Ισραηλίτες από τους άλλους λαούς, ενώ οι ίδιοι χρησιμοποιούν τον όρο «μπενέ Ισραέλ» (νιοί Ισραήλ), (Γεν. 39,14. 41,12. Εξ. 1, 16. 2,7. 10,3. εξ. κ.ά.)
- Πρβλ. και Ευσεβίου Καισαρείας, Ευαγγελική Προπαρασκευή Ζ', στ. 2 ΒΕΠΕΣ 25, 245¹³⁻¹⁴: «οι δε από του Εβρεων (προπάτωρ δε του Αβραάμ ούτος ην)».
- Κατά τον Albright, αν η μετανάστευση του Αβραάμ συνδεθεί με τη μετακίνηση των Υεδών και προστεθούν τρείς ή τέσσαρες γενεές, τότε η εποχή του Αβραάμ είναι ή το 1900 ή το 1750 π.Χ. δηλαδή η Μέση Εποχή του Χαλκού Β' της Παλαιοτίνης. Η εποχή αυτή αντιστοιχεί με το μέσο κράτος της Αιγύπτου.
- Βλ. Λ.Κ.Ε., Unesco, Αθήναι 1972, τόμ. 2, 724-725.
- Πρβλ. όσα περί νομάδων παραθέτει ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, Βιβλιοθήκη Ιστορική, βιβλίον XIX, 94, 2-4: «Χρήσιμον δ' εστιν των αγνοούντων ένεκα διελθείν τα νόμιμα των Αράβων τού-

τών, οίς χρώμενοι δοκούσι την ελευθερίαν διαφυλάττειν έχουσι τοίνυν τον βίον υπαίθριον, πατρίδα καλούντες την αοίκητον την μήτε ποταμούς έχουσαν μήτε κρήνας δαψιλείς εξ ών δυνατόν στρατόπεδον πολέμιον υδρεύσασθαι. νόμος δ' εστίν αυτοῖς μήτε σίτον σπείρειν μήτε φυτεύειν μηδέν φυτόν καρποφόρον μήτε οίνω χρήσθαι μήτε οικίαν κατασκευάζειν ος δ' ἀν παρά ταύτα ποιών ευρίσκηται, θάνατον αυτώ πρόστιμον είναι. Χρώνται δε τω νόμω τούτω διαλαμβάνοντες τους ταύτα κτωμένους αναγκασθήσεσθαι ραδίων υπό των δυνατών ένεκα της τούτων χρείας ποιείν το προστασσόμενον, τρέφουσι δ' αυτών οι μεν καμήλους, οι δε πρόβατα την έρημον επινέμοντες».

6. Βλ. R. de Vaux, *Das A. Testament und Lebensordnung*, 20-23.
7. Εισηγητής του όρου είναι ο M. Noth, *Das System der zwölf stamme Israels* (BWAMT IV/1), 1930. Πρβλ. και G. Seebase, *Erwagungen zum altisraelitischen System der zwölf Stämme*, ZAW 90, 196 - 219.
8. Πρβλ. τον όρο διανυκτέρευση (λιν) στο άρθρο μου (TWSAT IV, 563 - 567).
9. Ο N. G. Summers στο έργο του *Folkways* (Βλ. Λ.Κ.Ε., UNESCO, τόμ. 1, 322 και τόμ. 2, 416) λέγει ότι κάθε θεσμός απαρτίζεται από δύο ουσιαστικώς διάφορα στοιχεία, την ιδέα και τη δομή. Ο πυρήνας του θεσμού αποτελείται από μια ιδέα ή αντίληψη ή δόγμα ή συμφέρον ή μηχανισμό λειτουργίας του ή μόνο αριθμό των λειτουργιών του θεσμού. Η δομή είναι ο φορέας της εννοίας, αφού παρέχει τα αναγκαία μέσα, για να εισφέρει την ιδέα του θεσμού στον κόσμο των γεγονότων και της δράσεως.
10. G. Fohrer, *Action of God and decision of man in the Old Testament*.
11. Δημογραφία ονομάζεται η μελέτη της στατιστικής των πληθυσμών και η συγκέντρωση στοιχείων, αφορώντων στην ηθική και υλική διαβίωση των ατόμων και της κοινωνίας. Δημογραφικό πρόβλημα ονομάζεται το πρόβλημα, το οποίον ανακύπτει από τα δυσμενή πορίσματα της στατιστικής, όταν λ.χ. παρατηρείται απότομη μείωση ή εξάλειψη του πληθυσμού.
12. Λ.Κ.Ε., UNESCO, 2, 865.
13. Εξ. 30,13: «εἴκοσι οβολοί το δίδραχμον, το δε ἡμίσυν του διδράχμου εισφορά κυρία».
14. Το έτος 1931 μ.Χ. υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός της Παλαιοτίνης ήταν 1.014.000, το έτος 1949 1.000.000 και το 1969 2.500.000 κάτοικοι.
15. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 3, 943-944.
16. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 1, 325.
17. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 1, 117.
18. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 1, 6-7.
19. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 1, 98-99.
20. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 3, 974.
21. Λ.Κ.Ε., Unesco, τόμ. 3, 972-973.

[Ο κ. Ηλίας Β. Οικονόμου είναι Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε, μεταξύ των άλλων, υπέθυννος διευθυντής του εγχειρήματος μετάφρασης της Παλαιάς Διαθήκης στη νεοελληνική από το πρωτότυπο εβραϊκό κείμενο και μέλος της μεταφραστικής ομάδας (1969-1978). Έργα του: «Πειρασμοί εν τη Παλαιά Διαθήκη», «Γραμματική της Αρχαίας Εβραϊκής Γλώσσης», «Αι εν τη Παλαιοτίνη αρχαιολογικά έρευναι και η Αγία Γραφή», «Περίγραμμα Φυσικής Γεωγραφίας της Παλαιοτίνης», «Παραδόσεις Αρχαιολογίας της Παλαιοτίνης και Βιβλικής Θεσμολογίας», «Κεφάλαια Προβληματικής Βιβλικής Ερμηνευτικής», κ.ά. – Το παραπάνω κείμενο είναι από το βιβλίο του «Αρχαιολογία και Θεσμολογία της Βιβλικής Παλαιοτίνης» – Αθήνα 2004].

Η ώρα της δράσης

Ο αρχιραββίνος Μπαρζίλαι και οι Εβραίοι στην Αθήνα
αντιμέτωποι με τους Ναζί το φθινόπωρο του 1943

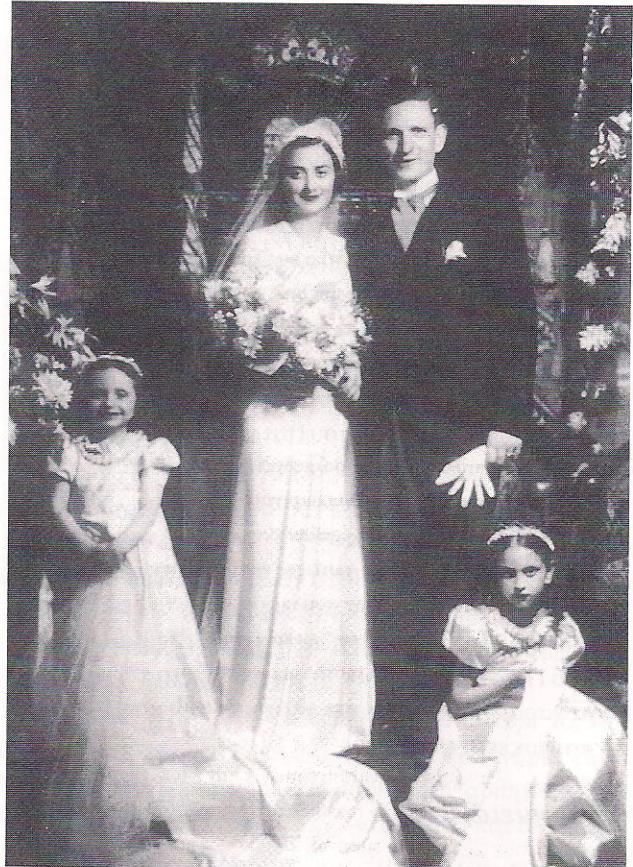
Του ΒΑΣΙΛΗ ΧΡ. ΡΙΤΖΑΛΕΟΥ

Hανάληψη του ελέγχου της άλλοτε ιταλικής ζώνης κατοχής από τους Γερμανούς σήμανε την έναρξη του ναζιστικού εφιάλτη για τους Εβραίους στην Αθήνα. Ο Jurgen Stroop ως διοικητής των Εσ-Ες και της Αστυνομίας, γνωστός για τη δράση του στο γκέτο της Βαρσοβίας, ο Walter Blume ως διοικητής της Μυστικής Αστυνομίας και ο Dieter Wisliceny, που εξαφάνισε την εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης νωρίτερα την ίδια χρονιά, κατέφθασαν στην πόλη τον Σεπτέμβριο του 1943 με άμεση προτεραιότητα «την επίλυση του εβραϊκού ζητήματος»⁽¹⁾.

Μετά την ολοκλήρωση του εκτοπισμού στη Θεσσαλονίκη, η οποία διευκολύνθηκε από τη στάση του Αρχιραββίνου Κόρετς, οι Ναζί απαίτησαν αμέσως από τον Αρχιραββίνο της Αθήνας Μπαρζίλαι ανάλογη συμπεριφορά: «....η Γκεστάπο εξήτησε παρά του Ραβίνου Αθηνών καταστάσεις των μελών της Κοινότητος ως και τουαύτας του Διοικητικού Συμβουλίου προυχόντων, τάξασα 48ωρον προθεσμίαν. Τούτο πληροφορηθέντες οι Εβραίοι εγκατέλειψαν τας οικίας των και εκρύπτοντο», κατά πληροφορίες των υπηρεσιών της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης⁽²⁾.

Σύμφωνα με τον βοηθό του στρατιωτικού ακολούθου στο αμερικανικό προξενείο της Κωνσταντινούπολεως, η εντολή προς τον Μπαρζίλαι για συνεργασία «αύξησε τους φόβους των Εβραίων πως πρόκειται να εξοριστούν από την πόλη, όπως ακριβώς συνέβη και στη Θεσσαλονίκη». Σημειώνει επίσης την υποστήριξη της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αυτές τις δύσκολες ώρες, προς τους Εβραίους αλλά και τον πανικό των τελευταίων⁽³⁾.

Ο συνολικός αριθμός των Εβραίων που βρίσκονταν στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1943 είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια, καθώς πολλοί Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και άλλων περιοχών κατέφυγαν εκεί την περίοδο 1940-1943. Οι Αμερικανοί έκαναν λόγο για

Οι Θεσσαλονικείς Ιωσήφ Ερρέρα και Μαίρη Σασσών βρήκαν καταφύγιο στην Αθήνα και σώθηκαν. Από το γάμο τους στη Συναγωγή "Matanoth Laevonim", Θεσσαλονίκη 1936 [Από το βιβλίο της Rebecca Camhi Fromer, *The House by the Sea - A Portrait of the Holocaust in Greece, San Francisco, 1998, p.56.*]

3.500 Αθηναίους Εβραίους και αδιευκρίνιστο αριθμό Θεσσαλονικέων Εβραίων οι οποίοι ζούσαν σε δύσκολες συνθήκες εξαιτίας των ελλείψεων σε είδη διατροφής⁽⁴⁾. Οι Γερμανοί υπολόγιζαν τους Εβραίους στην Αθήνα σε περίπου 8.000⁽⁵⁾.

Εκτός από την τραγική εμπειρία των Θεσσαλονικέων Εβραίων, η στάση της θρησκευτικής και λαϊκής ηγεσίας

O Neubacher και ο πληρεξόνιος του Τρίτου Ράιχ στην Ελλάδα Altenburg (δεξιά) [Από το βιβλίο του ιστορικού Χάγκεν Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944, τ.2, Αθήνα 1995, σ.343].

της Κοινότητας στην Αθήνα θα έπαιζε καθοριστικό ρόλο για όλα τα μέλη της. Οι ελληνικές αρχές στο εξωτερικό μαθαίνουν πως «ο Ραββίνος [της Αθήνας] δεν παρουσιάσθη εις τους Γερμανούς, απεναντίας εξηφανίσθη τη βοηθεία ελληνικών μυστικών εθνικών οργανώσεων»⁽⁶⁾. Πώς όμως ο Μπαρζιλάι πήρε την απόφαση να εξαφανιστεί αμέσως μετά την κλήση του από τους Γερμανούς;

Ο πρόδεινος των ΗΠΑ στην Κωνσταντινούπολη Burton Berry, σε έκθεσή του εκείνη την περίοδο, μεταφέρει τη μαρτυρία ενός Εβραίου πως ο «Ραββίνος Μπαρζιλάι δραπέτευσε στα βουνά μόλις του ζητήθηκε μία λίστα με 25 Εβραίους από την ηγεσία [της Κοινότητας] και έκαψε όλα τα αρχεία»⁽⁷⁾. Μετά τον πόλεμο ο Μπαρζιλάι «ισχυρίστηκε ότι αυτός είχε συλλάβει την ιδέα να αποδράσει «σαν τον Μωυσή» ώστε να προειδοποιήσει το ποίμνιό του»⁽⁸⁾. Μάλιστα, σε απάντηση ρηματικής διακοίνωσης του Ισπανικού Γενικού Προξενείου με εντολή του διαβόητου Wisliceny, ο Μπαρζιλάι θεωρείται από τους Ναζί προσωπικά υπεύθυνος για τη ματαίωση των μέτρων των γερμανικών αρχών για λύση του εβραϊκού ζητήματος στην Αθήνα⁽⁹⁾.

Ο Joseph Ben, σε ανακοίνωσή του για την «Εβραϊκή ηγεσία στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος»⁽¹⁰⁾, αναφέρει πως ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, ύστερα από επαφή εβραϊκής αντιπροσωπείας μαζί του, συμβούλευσε τον Μπαρζιλάι και τους συνεργάτες του στην Κοινότητα να κρυφτούν ή να εξαφανιστούν, ενώ ο Μπαρζιλάι ζητούσε να βρουν καταφύγιο οι Εβραίοι

στις εκκλησίες. Αυτή η πληροφορία της μη ρεαλιστικής πρότασης του Αρχιραββίνου για τη σωτηρία των Εβραίων ενισχύει τις παρακάτω εκδοχές.

Ο Χάγκεν Φλάισερ στο «Στέμμα και Σβάστικα» παραθέτει, με βάση τις πηγές του, την άποψη πως σημειώθηκε απαγωγή του Μπαρζιλάι από το ΕΑΜ οργανωμένη από «δυναμικούς ομοθρήσκους», από «ορισμένα στελέχη που συνδέονται με το ΕΑΜ», για να αποφευχθεί η επανάληψη της περίπτωσης Κόρετς στη Θεσσαλονίκη⁽¹¹⁾. Ο Μαρκ Μαζάουερ κάνει λόγο για οργανωμένο σχέδιο απόδρασης του Αρχιραββίνου από Εβραίους αντιστασιακούς σε συνεργασία με το ΕΑΜ, χωρίς να αναφέρεται σε απαγωγή⁽¹²⁾.

Από πρώτο χέρι είναι η μαρτυρία του αντιστασιακού Μπαρούχ Σιμπή, οργανωμένου στο ΕΑΜ της Αθήνας, όπως καταγράφεται στο βιβλίο του Michael Matsa “The Illusion of Safety”, για την απόδραση ή την απαγωγή του Μπαρζιλάι. Ο Σιμπή αναφέρει πως, μετά τη δημοσιοποίηση της εντολής των Γερμανών προς τον Αρχιραβίνο, «... πρότεινα πως θα έπρεπε να απαγάγουμε τον ραββίνο και να τον στείλουμε στα βουνά. Με αυτόν τον τρόπο θα έδινα το σύνθημα, “Εξαφανιστείτε!”, σε όλα τα μέλη της εβραϊκής κοινότητας... με την «αναχώρηση» ο ραββίνος και η οικογένειά του ήταν περισσότερο από πρόθυμοι να συνεργαστούν», ύστερα από σύντομες διαβούλευσεις με τους αντιστασιακούς.

Η οικογένεια του Αρχιραββίνου οδηγήθηκε προσωρινά στην περιοχή της Δεξαμενής και αργότερα ακολούθησε τη διαδρομή Ελευσίνα – Γαλαξίδι – Πετρινό Καρπενήσιου, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος της Κατοχής, σύμφωνα πάντα με τη μαρτυρία του Σιμπή⁽¹³⁾.

Ανεξάρτητα πάντως από τις συγκεκριμένες συνθήκες της φυγής του Μπαρζιλάι, η στάση της ηγεσίας στην Κοινότητα της Αθήνας, που εκτίμησε σωστά τον κίνδυνο, δεν συνεργάστηκε και κατέστρεψε μέρος του Αρχείου της, ενεργοποίησε τα αντανακλαστικά άμυνας των μελών της. Είναι χαρακτηριστικό πως οι κατακτητές, επιχειρώντας να προλάβουν γενικευμένο κύμα φυγής, σπεύδουν στις 3 Οκτωβρίου 1943 στην έκδοση διατάγματος για τους Εβραίους της Αθήνας και των περιχώρων, ελληνικής και ξένης υπηκοότητας⁽¹⁴⁾.

Τα βασικά σημεία της διαταγής είναι: επιστροφή των Εβραίων στη μόνιμη κατοικία που είχαν ως τις 6 Ιουνίου 1943, εμφάνιση και καταγραφή τους

O Adolf Eichmann, επικεφαλής άλλοτε του Τμήματος IV B4 (“Εβραϊκές Υποθέσεις, Εκτοπισμοί”) της διεύθυνσης IV B για την «έρευνα και καταδίωξη των εχθρών» στην υπηρεσία Reichssicherheitshauptamt, κατά την ανάκρισή του, Ιερουσαλήμ 1961 [Από το βιβλίο Reihard Rürup (εκδ.), Topography of Terror – Gestapo, SS and Reichssicherheitshauptamt on the Prinz-Albrecht-Terrain, A Documentation, Berlin 1989, σ.193].

5103R

Athen, den 27. November 1943
Ankunft: * 28. * - 2.00 Uhr

Nr. 3325 vom 27.11. Geheime Reichssache!

Sonderbevollmächtigter Sudost.

Griechenland.
Bitte bei Chef des Reichssicherheits-
hauptamtes anzuzeigen, dass mit Abtransport
hiesiger Juden noch zugewartet wird. Es haben
sich von 8000 Juden über Anforderung des
Sicherheitsdienstes ca. 1200 geselbstet; die
Übrigen sind geflüchtet oder halten sich ver-
borgen. Nach Abtransport der Juden, die sich
geselbstet haben und die wahrscheinlich das
uninteressanteste Kontingent darstellen, be-
steht Überzahl kein Ansicht mehr, an dia-
jenigen heranzukommen, die für uns politisch
wesentlich interessanter sind als die gesel-
bstet.

Echter SS- und Polizeioffizier und Chef des
Sicherheitsdienstes sind ohne Ansicht.
Erbitte Beschaff an mich in Belgrad und an
nördliche SS und Polizeioffizier nach Athen.

K206571

H322044 H298723

Arbeitszeugnisse

Dies ist Exemplar Nr. ...

Typlegárfoma tou Neubacher proç enymérasa tias
upptresias Reichssicherheitshauptamt ga ta apo-
yoγntevtiká apotolésmata sôlllypsis ton Eþraíon
stien Athýna, stiç 27 Noemþrión 1943 [Apó to ar-
xeio ton gerasanikou upouregieion ton eþoterikón].

στην κοινότητα της Αθήνας ή δή-
λωση στις κατά τόπους αρχές ή
κοινότητες εάν ζουν εκτός Αθηνών
(διαφορετικά θα τουφεκίζονται),
και όλα αυτά μέσα σε πέντε μέρες
για τους Έλληνες Εβραίους, και
στις 18 Οκτωβρίου για τους ξένης
υπηκοότητας Εβραίους. Ακόμη
απαιτούσαν εμφάνιση κάθε δεύτε-
ρη μέρα στην κοινότητα για τους
άρρενες άνω των 14 ετών και απα-
γόρευση της κυκλοφορίας στους
δρόμους και στους δημόσιους χώ-
ρους μεταξύ 17.00 μ.μ. και 7.00
π.μ. Θεωρούσαν ως Εβραίο εκεί-
νον που έχει τρεις τουλάχιστο γε-
νιές Εβραίων προγόνων⁽¹⁵⁾.

Ιδιαίτερης σημασίας ήταν το
σημείο για την άμεση δημιουργία ενός οργάνου στην
Κοινότητα της Αθήνας που θα εκπροσωπεί αποκλειστικά
στο εξής τα συμφέροντα όλων των Εβραίων στην Ελλάδα.
Αυτή η ομάδα ανθρώπων, εάν συγκροτούνταν σε σώμα,
θα γινόταν άθελά της το εκτελεστικό όργανο των Ναζί
στις διώξεις. Εξίσου σημαντική ήταν η διαταγή για την
ανάθεση της πιστής εφαρμογής των μέτρων στην ελληνι-
κή αστυνομία και κυρίως η διατύπωση απειλών σε βάρος
των μη Εβραίων Ελλήνων: «Οι μη Εβραίοι που κρύβουν
Εβραίους, τους δίδουν καταφύγιο, ή τους βοηθούν να δρα-
πετεύουν θα σταλούν σε στρατόπεδα εργασίας ή θα λά-
βουν μια πιο σκληρή τιμωρία», διαταγή που δεν έκαμψε
πολλούς μη Εβραίους Έλληνες.

O Dr. J. Goldin στην Κωνσταντινούπολη, όταν πλη-
ροφορήθηκε στις 3 Οκτωβρίου
1943 για τη γερμανική διαταγή
στην Αθήνα, ζήτησε από τις ελλη-
νικές προξενικές αρχές της Πόλης
να βρουν τρόπο για να καλέσουν
τον ελληνικό λαό να υποστηρίξει
τους διωκόμενους Εβραίους. Στις
14 Οκτωβρίου, στην ελληνική ώρα
του BBC, έγινε έκιληση προς τον
ελληνικό λαό «να κάνουν ό,τι εί-
ναι δυνατό με σκοπό να βοηθήσουν
τους συμπατριώτες τους Εβραίους
οι οποίοι τόσο γενναία αγωνίστη-
καν δίπλα τους για την ελευθερία
της πατρίδας. Δεν υπάρχει αμφιβο-
λία, συνέχιζε το μήνυμα, πως ο ελ-
ληνικός πληθυσμός θα εκπληρώ-

Anordnung
1) Alle Juden im Bezirksbereich haben sich unverzüglich
in ihren ständigen Wohnsitz, den sie am 1.6.1943 bewohnten,
zu begeben.
2) Es ist den Juden verboten, ihren ständigen Wohnsitz
zu verlassen oder die Wohnung zu wechseln.
3) Die Juden in Athen und Vororten sind verpflichtet,
sich binnen 5 Tagen bei der jüdischen Kultusgemeinde in Athen
zu melden und sich dort registrieren zu lassen. Bei der
Registrierung ist die ständige Wohnung anzugeben. Auseinander
Athens hat die Meldung bei den zuständigen griechischen
Bürgermeister- oder Gemeindeämtern zu erfolgen.
4) Juden, die diesen Anordnungen nicht nachkommen, werden
erschossen. Nichtjuden, die Juden versteckt halten, ihnen
Unterschlupf gewähren oder ihnen zur Flucht befürlich sind,
werden in Arbeitslager eingewiesen, falls keine schwerere
Bestrafung erfolgt.
5) Juden ausländischer Staatsangehörigkeit haben sich
am 18.10.43 um 08.00 Uhr bei der jüdischen Kultusgemeinde
in Athen einzufinden und sich dort unter Vorlage ihrer
Staatsangehörigkeitsnachweise registrieren zu lassen.
Ausserehalb Athens hat die Meldung bei den oben angeführten
griechischen Behörden zu erfolgen.

Απόσπασμα της γερμανικής διαταγής από τις 3
Οκτωβρίου 1943 προς τους Εβραίους στην Αθήνα
[Προσωπικό αρχείο Βασίλη Ριτζαλέου].

σει το χρέος του προς τους εβραί-
ους πατριώτες και στη συνέχεια θα
σαμποτάρει όλα τα αντι-εβραϊκά
μέτρα που λαμβάνονται από τους
Γερμανούς»⁽¹⁶⁾.

Πράγματι, οι Εβραίοι στην
Αθήνα στηρίχτηκαν σε μεγά-
λο βαθμό στην υποστήριξη των
Χριστιανών συμπολιτών τους. Στα
βρετανικά αρχεία στο Λονδίνο,
σώζεται η μαρτυρία ενός Εβραίου
πορτογαλικής υπηκοότητας⁽¹⁷⁾,
αντιπροσώπου στην Ελλάδα των
ελληνοαμερικανών επιχειρηματι-
ών αδερφών Σκούρα, για τη στάση
του πληθυσμού της Αθήνας απέ-
ναντι στους Εβραίους: «οι πολί-
τες ήταν πολύ ευγενικοί απέναντι
στους Εβραίους, τους βοηθούσαν να κρυφτούν και τους
ενίσχυαν οικονομικά. Στην Αθήνα δεν υπάρχει εχθρότη-
τα προς τους Εβραίους, και ο Έλληνας Μητροπολίτης έχει
συχνά παρέμβει πετυχημένα για λογαριασμό τους»⁽¹⁸⁾.

Η εσπευσμένη διαταγή των κατοχικών αρχών, όπως
και η στάση του Αρχιραβίνου Μπαρζίλαι και της κοινο-
τικής ηγεσίας, προκάλεσαν την άμεση αντίδραση αρκετών
Εβραίων στην Αθήνα που αναζήτησαν καταφύγιο ή
τρόπο διαφυγής. Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία του
Σάμπου Μάλλαχ, συμβούλου άλλοτε του πορτογαλικού
προξενείου Θεσσαλονίκης, στις 17 Νοεμβρίου 1943:

«Οι γερμανικές απαιτήσεις για απογραφή παρέσυραν
περίπου 250, ενώ οι άλλοι δεν απογράφηκαν. Ένας μεγάλος
αριθμός Αθηναίων Εβραίων ενώθηκε με τις δυνάμεις των

Ελλήνων ανταρτών και άφησε την
Αθήνα. Οι ενέργειες των Γερμανών
στην Αθήνα έκεινην με την κλή-
ση του Αρχιραβίνου και την απά-
τησή τους για μια λίστα των εύπο-
ρων Εβραίων. Ο Αρχιραβίνος τότε
εξαφανίστηκε και κρύφτηκε»⁽¹⁹⁾.

Ο Αμερικανός πρόξενος στην
Κωνσταντινούπολη διασώζει σε
έκθεσή του την περιπτετεώδη φυγή
της οικογένειας Κοέν, που έδωσε
τη μαρτυρία της σε συνεργάτη του
στη Σμύρνη στις 11 Δεκεμβρίου
1943. Θα παρακολουθήσουμε με
λεπτομέρειες την προσωπική τους
ιστορία, σ' ένα ταξίδι που κράτη-
σε 24 ημέρες μέχρι την άφιξη στη

Σμύρνη, στις 29 Νοεμβρίου, γιατί αποκαλύπτονται πολλές πλευρές των επικίνδυνων διαδρομών στο Αιγαίο προς την ελευθερία⁽²⁰⁾.

Από τις αρχές του 1941 ο Κοέν συνεταιρίστηκε με έναν Ιταλό υπήκοο που διατηρούσε επιχείρηση στην οδό Αιόλου. Ο συνεταιρισμός απέδωσε, έγινε απόσβεση του κεφαλαίου που επενδύθηκε και η οικογένεια μέχρι τον Οκτώβριο του 1943 δεν αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα. Ο ιταλικής υπηκοότητας συνέταιρος έκρυψε την οικογένεια Κοέν στο σπίτι του στην Αθήνα αμέσως μετά τη γνωστοποίηση της διαταγής των Γερμανών. Παρέμειναν κρυμμένοι έναν μήνα μέχρι να εξασφαλίσουν πλαστές ταυτότητες από τις ελληνικές αρχές με το όνομα «Καβούνη», εμφανιζόμενοι ως χριστιανοί ορθόδοξοι. Σύμφωνα με το έγγραφο, υπήρξε συνεννόηση για τη φυγάδευσή τους με καΐκι στη Μέση Ανατολή έναντι τιμήματος που θα επιβάρυνε όλους τους επιβάτες, Εβραίους και μη.

Στις 5 Νοεμβρίου 1943, τη νύχτα, έφτασαν με αυτοκίνητο στον Κάλαμο, νότια από τον Ωρωπό, στις ανατολικές ακτές της Αττικής. Εξαίτιας της θαλασσοταραχής και του φόβου τους για την ασφάλεια των παιδιών, δεν ακολούθησαν το συγκεκριμένο δρομολόγιο προς τις τουρκικές ακτές. Αυτό έγινε τελικά στις 14 Νοεμβρίου 1943, με μια ομάδα 8 ατόμων (4 Εβραίων, 2 Ελλήνων μη Εβραίων και 2 Ιταλών) και αποβιβάστηκαν σε χωριό-λιμανάκι στην Εύβοια. Σε τρεις ώρες έφτασαν στη Ζάρκα όπου παρέμειναν μέχρι τις 20 Νοεμβρίου. Από εκεί μετακινήθηκαν για λόγους ασφαλείας σε ένα ερημικό σπίτι κοντά στη θάλασσα και παρέμειναν σ' αυτό άλλες τρεις ημέρες μέχρι να συναντήσουν τον καπετάνιο.

Ο καπετάνιος δεν εμφανίστηκε στο καθορισμένο σημείο και κατευθύνθηκαν προς τα βόρεια μέχρι το Τσάκεος. Τελικά παρουσιάστηκε εκεί και τους ζήτησε 2 ½ εκατομμύρια δραχμές για την αγορά καυσίμων στην Κύμη, ισχυριζόμενος ότι δεν έλαβε άλλα χρήματα. Η οικογένεια Κοέν προτίμησε να αναχωρήσει στις 27 Νοεμβρίου με άλλο καΐκι που έφτασε στην Κύμη εκτελώντας αποστολή των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία τους, οι αντάρτες στο Τσάκεος, κάτω από την ηγεσία του «Αυγερινού», μολονότι διαφωνούσαν με τη φυγή Ελλήνων σε στρατεύσιμη ηλικία και εμπόδισαν την αναχώρηση των 2 νεαρών Ελλήνων της ομάδας, επέτρεψαν το ταξίδι των Κοέν, όπως άλλωστε διευκόλυναν την έξοδο Εβραίων σε μεγάλους αριθμούς από την περιοχή τους.

Στο ταξίδι δεν ακολούθησαν ούτε οι 2 Ιταλοί στρατιώτες, καθώς προωθήθηκαν στη βόρεια Εύβοια για να επιστρέψουν στην πατρίδα τους μέσω Γιουγκοσλαβίας,

Η κατεστραμμένη έδρα της Gestapo και του Reichssicherheitshauptamt, της δαιδαλώδους υπηρεσίας στην οποία συγκεντρώθηκαν οι βασικές υπηρεσίες του Τρίτου Ράιχ για τον εκτοπισμό των Εβραίων, Βερολίνο 1947 [Από το βιβλίο Reihard Rürup (εκδ.), *Topography of Terror – Gestapo, SS and Reichssicherheitshauptamt on the Prinz-Albrecht-Terrain*, Berlin 1989, σ.183].

υποστηριζόμενοι από το δίκτυο των ανταρτών. Οι Κοέν αναχώρησαν στις 2 τα ξημερώματα στις 27 Νοεμβρίου και έφτασαν σε ένα μικρό λιμανάκι 4 μίλια νότια από τον Τσεσμέ. Στη διαδρομή το καΐκι δέχτηκε επίθεση από γερμανικό περιπολικό έξω από τα Ψαρά αλλά κατόρθωσε να διαφύγει. Έμειναν μια μέρα στο αστυνομικό τμήμα και στη συνέχεια οδηγήθηκαν στον Τσεσμέ όπου έδωσαν τα στοιχεία τους στις αρχές.

Εκείνη την περίοδο οι Εβραίοι στην Αθήνα πέτυχαν την αναβολή του εκτοπισμού τους χάρη στην οξυδερκή και θαρραλέα στάση τους. Την ίδια μέρα που αναχωρούσαν οι Κοέν προς τα μικρασιατικά παράλια, ο Neubacher ενημέρωνε το Βερολίνο για την αποτυχία της συγκέντρωσης και του εκτοπισμού των Εβραίων στην Αθήνα:

«...Από τους περίπου 8.000 Εβραίους, ύστερα από εντολή της Υπηρεσίας Ασφαλείας [Sicherheitsdienst], περίπου 1.200 έχουν εμφανιστεί οι υπόλοιποι έχουν διαφύγει ή μένουν κρυμμένοι. Για εκτοπισμό των Εβραίων που έχουν εμφανιστεί και αντιπροσωπεύουν προφανώς τη μη σημαίνουσα ομάδα, δεν υπάρχει απολύτως καμία τέτοια προοπτική εάν δεν πιάσουμε αυτούς οι οποίοι παρουσιάζουν για μας, πολιτικά κατά κύριο λόγο, μεγαλύτερο ενδιαφέρον από αυτούς που εμφανίστηκαν»⁽²¹⁾.

Στο ιστορικό αρχείο του ελληνικού υπουργείου των

Εξωτερικών, σώζονται πολλές αναφορές από τις ελληνικές υπηρεσίες στην Τουρκία για τα «δρομολόγια της ελπίδας» των φυγάδων προς τις μικρασιατικές ακτές. Ανάμεσά τους φυγαδεύτηκαν εκατοντάδες Έλληνες Εβραίοι οι οποίοι οφείλουν τη σωτηρία τους όχι μόνο στη σωστή εκτίμηση της κατάστασης και στο θάρρος τους αλλά κυρίως στην υποστήριξη των αντιστασιακών, της Ελλαδικής Εκκλησίας, υπηρεσιακών παραγόντων –όπως του διευθυντή της Αστυνομίας Άγγελου Έβερτ - και πολιτών, των καπετάνιων και των πληρωμάτων τους, της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και ξένων υπηρεσιών.

Υποσημειώσεις

1. Mark Mazower, Στην Ελλάδα του Χίτλερ –Η εμπειρία της Κατοχής, Αθήνα 1994, σ. 278.
2. Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος – Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης, Οι Έλληνες Εβραίοι-Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών, έρευνα και επιστημονική επιμέλεια Θάνος Βερέμης και Φωτεινή Κωνσταντοπούλου, Αθήνα 1999, σ. 284.
3. National Archives and Record Administration (NARA), RG 226/Entry 16/ Box 256/ Greece/ 46910C, Αναφορά του βοηθού στρατιωτικού ακόλουθου του αμερικανικού προξενείου Κων/πόλεως Richard Tindall με τίτλο «Πιθανός εκτοπισμός των Εβραίων από την Αθήνα», Κων/πολη 6 Οκτωβρίου 1943. Στηρίζεται σε ελληνική πηγή πληροφόρησης.
4. ό.π. NARA, RG 226/Entry 16/ Box 256/ Greece/ 46910C.
5. Politisches Archiv Auswartiges Amtes (PAAA), Inland IIg 190, Τηλεγράφημα Neubacher προς το υπουργείο των εξωτερικών, Αθήνα 27 Νοεμβρίου 1943.
6. ό.π. Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος – Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημόσιας Διοίκησης, Οι Έλληνες Εβραίοι, σ.284.
7. Alexander Kitroeff, War-Time Jews – The case of Athens, Αθήνα 1995, σ. 107.
8. Mark Mazower, Στην Ελλάδα του Χίτλερ..., σ. 279.
9. Το περιεχόμενο του εγγράφου δημοσιεύεται μεταφρασμένο στο βιβλίο του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, Οι διωγμοί των Εβραίων εν Ελλάδι 1941-1944, Αθήναι 1969, σ. 92.
10. Joseph Ben, “Jewish Leadership in Greece during the Holocaust”, στο Patterns of the Jewish Leadership in Nazi Europe, Yad Vashem, Jerusalem 1997, 351. Ουσιαστικά αναδημοσιεύει τις πληροφορίες από το έργο των Νεχαμά και Μόλχο.
11. Χάγκεν Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα – Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944, Αθήνα 1995, τ.Β', σ. 323.
12. ό.π. Mark Mazower, Στην Ελλάδα του Χίτλερ..., σ. 279.
13. Michael Matsas, The illusion of safety – The story of the Greek Jews during the Second World War, New York 1997, σ. 92-93.
14. NARA, RG 226/ Entry 16/ Box 256/ Greece/ 46962C, Αναφορά του αμερικανού γενικού προξένου Burton Berry, με τίτλο «Πληροφορίες που αφορούν τους Εβραίους στην Ελλάδα» προς το αμερικανικό υπουργείο των Εξωτερικών, Κων/πολη 11 Νοεμβρίου 1943.
15. Έχει δημοσιευτεί ολόκληρη η διαταγή στο ό.π. Alexander Kitroeff, War-Time Jews...σ. 103-105.
16. Archives of the Holocaust- An International Collection of Selected Documents, 1939-1945, vol.4 Central Zionist Archives, Jerusalem, edited by Francis R. Nicosia, Garland Publishing Inc., New York and London 1990, Doc.75, σ. 184.
17. Η στάση των διπλωματικών αντιπροσωπειών ουδέτερων χωρών, όπως της Αργεντινής, της Τουρκίας, της Πορτογαλίας, της Ελβετίας, της Ισπανίας, ήταν εξίσου σημαντική για την τύχη των Εβραίων δικής τους υπηκοότητας, αλλά δεν εξετάζεται στο άρθρο γιατί αξίζει ιδιαίτερης διαπραγμάτευσης με έρευνα στα διπλωματικά αρχεία αυτών των χωρών και όχι μόνο με βάση τα γερμανικά διπλωματικά αρχεία.
18. Public Record Office (PRO)/ Foreign Office (F.O.), 371/37210/R13659/4/19, Ridley Prentice προς Southern Department-Foreign Office, Λισαβώνα 17 Δεκεμβρίου 1943.
19. PRO/FO, 371/37209/R 13384/4/19, Jewish Agency Palestine προς Randall, (δεν αναφέρεται ο τόπος) 15 Δεκεμβρίου 1943.
20. NARA, RG 226/ Entry 16/ Box 688/ Greece/ 57037, Ο γενικός πρόξενος Burton Berry προς τον Υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, Κων/πολη 18 Δεκεμβρίου 1943.
21. ό.π. PAAA, Inland IIg 190, Τηλεγράφημα Neubacher προς το υπουργείο των εξωτερικών, Αθήνα 27 Νοεμβρίου 1943.

[Ο κ. Βασίλης Χρ. Ριτζαλέος είναι υποψήφιος διδάκτωρ ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο όπου εκπονεί διατριβή με θέμα «Οι εβραϊκές κοινότητες της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης από τα μέσα του 1900 αι. μέχρι και το Ολοκαύτωμα», και εργάζεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στη Δράμα].

Τα ελληνόπουλα της νέας γενιάς για το Ολοκαύτωμα

Οι Έλληνες Εβραίοι
και η σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος

Της ΜΑΡΙΑΣ ΜΑΥΡΑΚΗ

Mε την ευκαιρία της Ημέρας Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ήρώων του Ολοκαυτώματος 2006, το υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προκήρυξε Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό Έκθεσης ιδεών μεταξύ των Λυκείων της χώρας, με θέμα «Οι Έλληνες Εβραίοι και η σημασία της μνήμης του Ολοκαυτώματος». Το ε' βραβείο του Διαγωνισμού απονεμήθηκε στη μαθήτρια της Γ' τάξης του 2ου Ενιαίου Λυκείου Σαλαμίνας Μαρία Μαυράκη, το κείμενο της οποίας ακολουθεί:

Oι επόμενες δεκατέσσερις σελίδες είναι η προσπάθειά μου να περιγράψω την «εικόνα» του Ολοκαυτώματος των Εβραίων μέσα από τα δικά μου μάτια. Εξαρχής διευκρινίζω την θέση και την στάση μου και ερμηνεύω κυριολεκτικά την σημασία του. Έπειτα «κοιτώ» πίσω, ανατρέχω στα ιστορικά δρώμενα και «συναντώ» το Ολοκαύτωμα στην Παλαιά Διαθήκη, αναφέρω την συμβολική-πνευματική σημασία του Ολοκαυτώματος μετά την θυσία του θεανθρώπου για να δώσω μια ιστορική προέκταση στο θέμα. Ας μην ξεχνάμε ότι η ιστορία είναι ένας καλός δάσκαλος! Ύστερα δίνω μια πνευματική διάσταση στο θέμα και το προσεγγίζω με πυξίδα το συναίσθημα.. Κατά αυτόν τον τρόπο θέλω να δείξω πως ανακλά στον εσωτερικό κόσμο και πως αγγίζει αυτό το γεγονός, ή αυτό το ειδεχθές έγκλημα πιο αυστηρά, όσους συμπίπτουν στις απόψεις και στα συναισθήματα με μένα. Εν γένει αυτές οι ενότητες συνθέτουν το δίδαγμα ότι ο άνθρωπος, κυρίως ο σύγχρονος, μια στο καλό και μια στο κακό οδεύει. Σ' αυτό τον κόσμο,

που ολοένα στενεύει ο καθένας μας χρειάζεται μαθήματα ανθρωπιάς για να διαμορφώνουν το μοτίβο του ανθρώπου που σέβεται, εκτιμά, αγαπά, δημιουργεί. Η λέξη άνθρωπος (ως απόκριση στο αίνιγμα) αρκούσε να χαλάσει το τέρας που συνάντησε ο Οιδίπος στο δρόμο για την Θήβα. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε πιο δυνατά από την Σφίγγα. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα.

Ολοκαύτωμα

Yπάρχουν μερικοί που το αρνούνται. Που θεωρούν ότι δεν έγινε ποτέ. Άλλοι που το αμφισβήτούν. Που το συρρικνώνουν.

Ολοκαύτωμα. Ανήκω κι εγώ σε αυτούς που το αρνούνται, θεωρώ ότι το Ολοκαύτωμα δεν έγινε ποτέ.

Τι είναι το Ολοκαύτωμα; Μία λέξη.

Μία λέξη μέσα στην οποία έχουμε στριμώξει εκατομμύρια ζωές και εκατομμύρια θανάτους. Μοίρες ανθρωπίνες που η κάθε μία τους θα απαιτούσε χιλιάδες λέξεις. Βασανιστήρια και πειράματα, πόνο και άγχος, θανάτους αργούς και θανάτους ακαριαίους, εγκλεισμούς και ξεριζωμούς, όργανα και μανάδες, θηριωδίες και τραγωδίες. Κι εμείς λέμε μία λέξη: Ολοκαύτωμα - και ξεμπερδεύουμε.

Κι επειδή μία λέξη είναι μόνο μία λέξη, χάνεται κάποτε η ουσία. Κρύβεται πίσω από την λέξη. Την χρησιμοποιούμε επειδή μας βολεύει. Γιατί βέβαια δεν μπορούμε κάθε φορά να αναφέρουμε έξη εκατομμύρια ονόματα, έξη εκατομμύρια ανθρώπινες ιστορίες, έξη εκατομμύρια μοίρες!

Το Ολοκαύτωμα είναι το αδιανόητο. Μπορεί κανείς να το αρνηθεί επειδή είναι αδύνατο να το συλλάβει.

Στην Θεσσαλονίκη, ζούσαν δεκάδες χιλιάδες Εβραίοι.

Ήταν η ψυχή της πόλης, η δύναμή της, ο πλούτος της. Για αιώνες ολόκληρους αποτελούσαν την πιο μεγάλη και πιο ζωντανή πληθυσμιακή ομάδα - και πολλοί ονόμαζαν σωσία την Θεσσαλονίκη, "πόλη των Εβραίων". Είχαν την γλώσσα τους, τις παραδόσεις, τα τραγούδια τους τις συναγωγές, το νεκροταφείο, τα σπίτια, τα εργαστήρια, τα μαγαζιά τους.

Τώρα δεν υπάρχει πια τίποτα - και για τους πιο πολλούς κατοίκους και επισκέπτες της πόλης, είναι σαν να μην υπήρξαν ποτέ. Μία ιστορία, μία παράδοση, χιλιάδες ζωές, όνειρα, μόχθοι, συναισθήματα, ελπίδες, χαρές, μνήμες, έσβησαν ολοκληρωτικά από τον χάρτη.

Σαν να μην υπήρξαν ποτέ.

Περπατώντας στη παλιά πόλη κάτοικοι και επισκέπτες έφαχναν να βρουν τα ίχνη ενός βυθισμένου κόσμου. Ονόματα χαμένα στον χρόνο και στον θρύλο, που συνάντησαν σε χρονικά και σε βιβλία, μεγάλες οικογένειες πατριαρχικές που έφεραν πλούτο, σοφία και πολιτισμό.

Τίποτα - σιωπή. Ποτέ δεν υπήρξε στην ιστορία μας μία τέτοια ριζική ασυνέχεια. Να εξαφανιστεί μία ολόκληρη κοινωνία με την ιστορία και τον πολιτισμό της. Και πίσω από την μεγάλη καταστροφή τα χιλιάδες μικρά δράματα, μυριάδες ώρες πόνου και σπαραγμού για ανθρώπους από το ίδιο αίμα. Μερικοί στοιχειώνουν την μνήμη όσων έμειναν πίσω, όπως στοιχειώνουν αυτή την πόλη. Κι ας μην το ξέρει, κι ας γλεντάει κι ας κοιμάται αμέριμνη.

'Όταν σκέπτομαι την μοίρα των Εβραίων, η δήθεν "ερωτική Θεσσαλονίκη" μου μοιάζει σκηνικό θανάτου. Γράφουν και λένε πολλά γι' αυτή την πόλη - αλλά σπάνια μία λέξη για τους χαμένους. Διακόσιοι δέκα οκτώ εκτελέστηκαν στο τραγικό Δίστομο, οκτακόσιοι στα ηρωικά Καλάβρυτα - αλλά στην Θεσσαλονίκη πενήντα χιλιάδες! Πόσο πιο τραγική είναι αυτή η πόλη! Ένας θάνατος είναι βάρος ασήκωτο. Πόσο βαραίνουν πενήντα χιλιάδες; Πόσο βαραίνουν έξη εκατομμύρια;

Γι' αυτό είμαι εναντίον της λέξης Ολοκαύτωμα.

Γιατί καμία λέξη στον κόσμο δεν μπορεί να χωρέσει τόσα πολλά πράγματα. Τόσο πόνο αλλά και τόσο μίσος. Τόση οδύνη αλλά και τόση κακία. Τόσες ανήκουστες και ακατανόητες πράξεις.

Γιατί μέσα στην λέξη Ολοκαύτωμα δεν πρέπει να χωρέσουν μόνο τα θύματα (και η ιστορία του καθενός). Πρέπει να χωρέσουν και οι θύτες που κι αυτοί έχουν μία ιστορία και πάνω από όλα πρέπει να χωρέσει το αδιανόητο: Το ΓΙΑΤΙ. Γιατί άνθρωποι που είχαν κι αυτοί μία ανθρώπινη ιστορία - παιδιά, γυναίκες, αγάπες, πόνους: έγιναν δήμιοι και εξολοθρευτές εκατομμυρίων; Πως μία κοινωνία πολιτισμένη, καλλιεργημένη (όχι δεν επρόκειτο για πρωτόγονους κανίβαλους) έφτασε σε μία τέτοια θηριωδία; Πού, μέσα στον άνθρωπο, ελλοχεύει αυτό το απόλυτο Κακό; Ποιος μας βε-

βαιώνει ότι δεν θα επανέλθει;

Είχα χαρακτηρίσει κάποτε το Ολοκαύτωμα σαν Αποκάλυψη. Όχι μόνο για τις αποκαλυπτικές του διαστάσεις - αλλά επειδή μας αποκαλύπτει πέντε μεγάλες αλήθειες, θα τις επαναλάβω εδώ:

Το πρώτο πράγμα που αποκαλύπτει το Ολοκαύτωμα είναι πως δεν υπάρχουν όρια στην ανθρώπινη θηριωδία. Προσοχή: είπα την ανθρώπινη, όχι την Γερμανική. Εξίσου λάθος είναι να θεωρούμε το ολοκαύτωμα σαν γεγονός της Γερμανικής ιστορίας. Πάλι βγάζουμε τον εαυτό μας απέξω, δηλώνοντας πως δεν μας αφορά, αφού δεν ανήκουμε σε αυτόν τον λαό. Αυτό δεν απαλλάσσει τους Γερμανούς από την τεράστια ηθική τους ευθύνη. Άλλα δεν απαλλάσσει κι εμάς από την ανθρώπινη συνυπευθυνότητα.

Ίσα-ίσα το γεγονός ότι το Ολοκαύτωμα έγινε από ένα λαό πολιτισμένο, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, σημαντική καλλιέργεια - ένα λαό που θα τον κατατάσσαμε ανάμεσα στους πιο προοδευμένους - πρέπει να μας βάλει σε σκέψεις. Μπορεί λοιπόν να συμβεί σε όλους; Δεν προφυλάσσει η παρουσία ενός Beethoven, ενός Goethe, ενός Kant - από ένα παρόμοιο εκτροχιασμό; Φαίνεται πως ο πολιτισμός δεν ακυρώνει την βαρβαρότητα - καμιά φορά την επιτείνει.

Αυτή είναι η δεύτερη αλήθεια του Ολοκαυτώματος. Τίποτα δεν εγγυάται πως δεν θα ξανασυμβεί οπουδήποτε, αν υπάρξουν ξανά οι κατάλληλες συνθήκες.

Γ' αυτό χρειάζεται μόνιμη και διαρκής εγρήγορση. Το Ολοκαύτωμα δεν ήταν μία μεμονωμένη υπόθεση μεταξύ Εβραίων και Γερμανών. Όταν το αντιμετωπίζουμε ως ιστορικό παράδειγμα θα πρέπει να νιώθουμε όλοι υποψήφιοι Εβραίοι και υποψήφιοι Γερμανοί, θύματα και θύτες. Αθώοι και ένοχοι.

Ιδιαίτερα εμείς οι Έλληνες εφησυχάζουμε συχνά με την διαπίστωση ότι ο λαός μας είναι μεγαλόκαρδος και φιλόξενος - δεν είναι ρατσιστής και αντισημίτης.

Όπως όλες οι γενικεύσεις και αυτή είναι ψευδής. Υπήρξαν και υπάρχουν Έλληνες αντισημίτες - μόλις πρόσφατα, τόλμησαν να βεβηλώσουν ιερά μνημεία σε αυτή την πόλη. Πριν μερικά χρόνια κατέστρεψαν το εβραϊκό Νεκροταφείο στα Τρίκαλα. Η Ελλάδα δεν είναι εξαίρεση - και πογκρόμ έγιναν σε αυτή την χώρα - η Θεσσαλονίκη δεν πρέπει ποτέ να ξεχάσει το Κάμπελ - και διωγμοί και σφαγές ακόμα. Αν συνέβησαν λιγότερα από ότι αλλού δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να επαγρυπνούμε όλοι. Και ιδιαίτερα οι ιεύνοντες που νομίζουν ότι αντιμετωπίζουν καλύτερα το πρόβλημα με την αποσιώπηση.

Η τρίτη αποκάλυψη είναι ότι το Ολοκαύτωμα αποτελεί την άλλη, την σκοτεινή πλευρά του σύγχρονου τεχνικού πολιτισμού. Δεν θα μπορούσε να έχει γίνει από πρωτόγονους. Δεν είναι θέμα αριθμών. Ισως ο Ταμερλάνος να

εξολόθρευε πιο βάρβαρα και ο Στάλιν σίγουρα αφάνισε περισσότερους. Όμως εδώ έχουμε μία διαφορετική λογική της επιλογής (την ρατσιστική) και κυρίως μία μεγάλη διαφορά στην μέθοδο.

Τα κρεματόρια του Auschwitz είναι η άλλη όψη της επιστημονικής, τεχνολογικής και βιομηχανικής προόδου. Εκεί για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η μαζική, οργανωτικά άφογη, επιστημονικά μελετημένη και βιομηχανικά μεθοδευμένη δολοφονία ανθρώπων. Η εργασία αυτή προϋποθέτει υψηλό πολιτιστικό επίπεδο. Προϋποθέτει εμπειρία στην βιομηχανική μαζική παραγωγή - διότι οι ίδιες αρχές χρησιμοποιήθηκαν στην μαζική εξόντωση. Προϋποθέτει επιστημονική και τεχνολογική επάρκεια: πρέπει να υπάρχει η I. G. Farben για να παράγει τα κατάλληλα χημικά αέρια σε πρόσφορη μορφή.

Άρα, όσο πιο προοδευμένος είναι ένας λαός, τόσο πιο απάνθρωπος μπορεί να γίνει. Ο εικοστός αιώνας μας έχει δώσει εκπληκτικά παραδείγματα γι' αυτή την αλήθεια - με κορυφαίο βέβαια το Ολοκαύτωμα.

Το Ολοκαύτωμα δείχνει πως ηθικά η ανθρωπότητα δεν έχει προοδεύσει καθόλου - ίσως μάλιστα να έχει οπισθοδρομήσει σε σχέση με τους πρωτόγονους. Εκείνοι, σαν τα ζώα, σκότωναν για να φάνε, για να επιβιώσουν, για να αμυνθούν. Σκότωναν καμιά φορά κι από καθαρή επιθετικότητα - αλλά πάντα με πάθος, εν βρασμώ ψυχής, που λένε και οι ποινικολόγοι. Ψυχρά, μεθοδικά, γραφειοκρατικά, όπως οι δήμιοι του Ολοκαυτώματος, δεν σκότωσε ποτέ κι ο πιο κτηνώδης άνθρωπος.

Είναι η τέταρτη αλήθεια: Το Ολοκαύτωμα είναι η απόθεωση της γραφειοκρατικής αλλοτρίωσης. Οι θύτες, δεν έβλεπαν τα θύματα σαν ανθρώπους αλλά σαν μονάδες, - σκέτους αριθμούς. Υπηρετούσαν τον θάνατο ως λογιστές. Λίγοι ήταν οι δήμιοι και οι εκτελεστές. Οι άλλοι, που αποφάσιζαν μέσα στα γραφεία τους, μπορεί να μην ήταν σε θέση να σκοτώσουν με τα χέρια τους ούτε ένα σκυλί. Άλλα να διακινούν φορτία θανάτου, να καταστρώνουν καταλόγους, να υπογράφουν εντολές - ακόμα και να πατάνε κουμπιά - αυτό γίνεται πολύ πιο εύκολα. Η απανθρωπιά ως γραφειοκρατία.

Πέμπτη και τελευταία αλήθεια: το Ολοκαύτωμα διδάσκει ότι το παράλογο είναι δυνατό - το απίθανο είναι πιθανό. Γ' αυτό και είναι τελικά αδύνατο να συλλάβω το Ολοκαύτωμα. Συλλαμβάνω κάτι που μπορώ να το αναλύσω με γνωστές σε μένα κατηγορίες, με μέτρα που υπάρχουν στο νου μου. Όμως το γεγονός αυτό ξεφεύγει από κάθε μέτρο, από κάθε λογική. Ξεφεύγει ακόμα κι από τους λογισμούς της πιθανότητας.

Ο κορυφαίος Γερμανός φιλόσοφος Juergen Habermas έγραψε για την Γενοκτονία: "κατέστρεψε το βαθύτερο

υπόστρωμα της σύμπνοιας ανάμεσα σε όλα τα όντα που φοράνε ένα ανθρώπινο πρόσωπο... Το Άουσβιτς άλλαξε τα θεμέλια για την συνέχιση των όρων της ζωής μέσα στην ιστορία".

'Όχι καμία λέξη στον κόσμο δεν μπορεί να χωρέσει όλα αυτά τα γεγονότα, όλη αυτή την οδύνη και όλα αυτά τα ερωτήματα.

Ένας άλλος σημαντικός Εβραίο-Γερμανός φιλόσοφος, ο Theodor Adorno έγραψε ότι "μετά το Άουσβιτς, το να γράψεις ποίηση είναι βάρβαρο".

Εννοούσε ότι καμία λέξη, καμία γλώσσα, καμία ποιητική μορφή δεν θα μπορούσε να εκφράσει την φρίκη, το δέος, τον αποτροπιασμό μπροστά στο μεγαλύτερο έγκλημα στην ανθρώπινη ιστορία.

Χρειάστηκε να έρθει ένας πολύ μεγάλος Εβραίος ποιητής να εφεύρει μία νέα γλώσσα, έναν άλλο τρόπο ποιητικής έκφρασης για να ανατρέψει την θέση του Adorno. Ο γερμανόφωνος Εβραίος ποιητής Paul Celan, που έχασε και τους δύο γονείς του σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως, οικοδόμησε ένα ολόκληρο έργο επάνω σε αυτό που ο Adorno θεωρούσε αδύνατο. Όσο προχωρούσε αυτό το έργο γινόταν όλο και πιο αφαιρετικό, έτσι που πραγματικά ο ποιητής φαινόταν να έχει ανακαλύψει μία νέα ερμητική γλώσσα. Ο φιλόσοφος το αναγνώρισε: "Αυτός ο λυρισμός", έγραψε, "διαποτίζεται από την ντροπή της τέχνης μπροστά στην οδύνη που ούτε βιώνεται ούτε εξιδανικεύεται. Τα ποιήματα του Celan θέλουν να μεταδώσουν τον ακραίο τρόμο μέσα από την αποιώπηση".

Το ίδιο το Άουσβιτς γέννησε ένα από τα πιο δυνατά, τα πιο συγκλονιστικά ποιήματα που γράφτηκαν ποτέ. Την "Φούγκα Θανάτου" (Todesfuge). Το ποίημα αυτό διδάσκεται εδώ και πολλά χρόνια σε όλα τα σχολεία της Γερμανίας. Στο έργο του Celan αλλά και στην ιστορία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού παίζει τον ίδιο ρόλο όπως ο πίνακας Guernica στο έργο του Picasso.

Με αυτό το ποίημα θα ήθελα να ολοκληρώσω αυτήν την ενότητα της εργασίας μου. Στο κείμενο αυτό, γραμμένο σαν μουσικό κομμάτι - χορός του θανάτου - με συνεχείς επαναλήψεις και αντιστροφές, η Βιβλική Σουλαμίτις και η Μαργαρίτα του Goethe έρχονται αντιμέτωπες για να αντιπαραθέσουν την χρυσή λάμψη στην στάχτη. Όπως όλα τα μεγάλα ποιήματα και αυτό δεν μεταφράζεται. Προσπάθησα, όσο άντεχα, να μεταφέρω την νύχτα του. Γιατί τελικά μόνο ένα ποίημα μπορεί να χωρέσει όλα όσα δεν χωράει μία λέξη:

Μαύρο γάλα της αυγής το πίνουμε βράδυ,
Το πίνουμε μεσημέρι και πρώι το πίνουμε νύχτα,
Πίνουμε και πίνουμε
Σκάβουμε ένα τάφο στους αιθέρες εκεί δεν είναι στενάχωρα.

Ένας άνδρας κατοικεί στο σπίτι, παιζει με φίδια, γράφει
Γράφει όταν σκοτεινιάζει η Γερμανία το χρυσό σου μαλλί
Μαργαρίτα
Το γράφει και βγαίνει από το σπίτι και αστράφτουν τα
άστρα και σφυρίζει γύρω στα λυκόσκυλά του
Σφυρίζει να'ρθουν οι Εβραίοι του και βάζει να σκάψουν ένα
τάφο στη γη
Μας διατάξει και καλεί τώρα σε χορό.

Μαύρο γάλα της αυγής σε πίνουμε νύχτα
Σε πίνουμε πρώι και μεσημέρι σε πίνουμε βράδυ
Πίνουμε και πίνουμε
Ένας άνδρας κατοικεί στο σπίτι, παιζει με φίδια γράφει
Γράφει όταν σκοτεινιάζει η Γερμανία το χρυσό σου μαλλί
Μαργαρίτα
Το σταχτένιο σου μαλλί Σουλαμίτις σκάβουμε ένα τάφο
στους αιθέρες εκεί δεν είναι στενάχωρα.

Φωνάζει σκάψτε πιο βαθιά στην γήινη σφαίρα εσείς οι άλλοι τραγουδάτε και παιζετε
Πιάνει το σίδερο στην ζώνη και το κραδαίνει τα μάτια του
είναι γαλανά
Σκάψτε πιο βαθιά με τα φτυάρια εσείς οι άλλοι παιξτε συνέχεια για χορό

Μαύρο γάλα της αυγής σε πίνουμε νύχτα
Σε πίνουμε μεσημέρι και πρώι σε πίνουμε βράδυ
Πίνουμε και πίνουμε
Ένας άνδρας κατοικεί στο σπίτι το χρυσό σου μαλλί
Μαργαρίτα
Το σταχτένιο μαλλί σου Σουλαμίτις παιζει με φίδια
Φωνάζει παιζει γλυκύτερα το θάνατο ο θάνατος είναι ένας
Μάστορας από την Γερμανία
Φωνάζει παιξτε πιο σκοτεινά τα βιολιά τότε ανεβαίνετε
εσείς σαν καπνός στον αέρα
Τότε έχετε ένα τάφο στα σύννεφα εκεί δεν είναι στενάχωρα

Μαύρο γάλα της αυγής σε πίνουμε νύχτα
Σε πίνουμε το μεσημέρι ο θάνατος είναι ένας Μάστορας
από την Γερμανία
Σε πίνουμε βράδυ, και πρώι πίνουμε πίνουμε
ο θάνατος είναι ένας Μάστορας από την Γερμανία το μάτι
του είναι γαλανό
σε πετυχαίνει μολυβένια σφαίρα σε πετυχαίνει με ακρίβεια
Ένας άνδρας κατοικεί στο σπίτι το χρυσό σου μαλλί
Μαργαρίτα
Αμολάει τα σκυλιά επάνω μας και μας χαρίζει τάφο στον
αιθέρα
Παιζει με φίδια και ονειρεύεται ο θάνατος είναι ένας
Μάστορας από την Γερμανία.

Το χρυσό σου μαλλί Μαργαρίτα
Το σταχτένιο σου μαλλί Σουλαμίτις.

Το Ολοκαύτωμα ως κυριολεκτική έννοια

Διαβάζουμε στα λεξικά πως κατά κυριολεξία ολοκαύτωμα είναι «1. το θύμα, καιόμενον εξ ολοκλήρου εκ πυράς καταστρεφόμενον. 2. παν το εξ ολοκλήρου εκ πυράς καταστρεφόμενον. 3. μτφ. ολοκληρωτική θυσία, id. χάριν υψηλών ιδανικών» ή «Ολοκαύτωμα (το) ουσ. [< ολοκαυτώ < ολόκαυτος < δόλος + καίω] καθετί που καταστρέφεται ολοκληρωτικά από τη φωτιά / μτφ. ολοκληρωτική θυσία, id. για κάποιο ιδανικό».

Είναι γενικά γνωστό πως το ολοκαύτωμα, ως πραγματικό γεγονός, ήταν ένα είδος θυσίας κατά τη λατρεία προς εξευμένιση ενός ακραία «օργισμένου» θεού. Ήταν δηλαδή μια κορυφαία λατρευτική πράξη. Στην περίπτωση αυτή το «σφάγιο» προορίζοταν εξ «ολοκλήρου» για τη θεότητα και γι' αυτό καιγόταν ολόκληρο. Έτσι κανείς δεν μπορούσε να φάει απ' αυτό.

Πρέπει να υπογραμμισθεί πως αυτό γινόταν στα χθόνια τελετουργικά, όχι μόνο της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και σ' αυτά των λεγομένων πρωτόγονων λαών. Να σημειωθεί ακόμη εδώ, πως τα σφάγια στην πρώτη φάση ήταν εκτός από ζώα και «ανθρώπινα εξιλαστήρια θύματα», ως «καθάρματα». Τότε, βασικό χαρακτηριστικό ήταν η κατάλυση του ατομικού από το ομαδικό (μαζικό). Δεν υπήρχε καν η έννοια «ατομικά δικαιώματα».

Έτσι, λοιπόν, δικαιολογούσαν τη σφαγή και θυσία του λεγόμενου «φαρμακού». Αυτός ήταν «ένας περιθωριακός» άνθρωπος της κοινωνίας, που γι αυτό «φαινόταν εξοικειωμένος με το κακό και την ενοχή και επιδεκτικός του κακού, τρεφόταν με ιδιαίτερα ισχυρά τροφή, που βέβαια τον συνέδεε στενά με την πόλη.... Εφ όσον ο φορτωμένος φαρμακός εξέλιπε, η ενοχή, όπως πίστευαν, έπαυε να υφίσταται» !!!

Έχουμε όμως και περιπτώσεις που το σφάγιο ήταν ανθρώπινη «απαρχή», δηλαδή το πρώτο παιδί, ως γέννημα του πατέρα. Τέτοια περίπτωση είναι ο Μύθος της θυσίας της Ιφιγένειας, που τελικά αντικαταστάθηκε με ζώο. Έτσι εδώ «απηχείται» η ύπαρξη παλαιότερου λατρευτικού θεσμού με ανθρωποθυσίες.

Επίσης στο σημείο αυτό πρέπει να θυμηθούμε και την ιστορία της «θυσίας του Ισαάκ», από τον πατέρα του Αβραάμ, όχι μόνο ως απαρχή του, αλλά και ως απόλυτα μοναδική. «Ο Θεός είπε: πάρε τον αγαπημένο σου Ισαάκ, ναι, τον γιο σου τον οποίο αγάπησες και πήγαινε σε ψηλό μέρος και πρόσφερε αυτόν «εις ολοκαύτωσιν» σε ένα από τα όρη, όπου θα σου ορίσω». Στο τέλος όμως και ο Ισαάκ αντικαταστάθηκε από πρόβατο.

Όσο εξελισσόταν ο θρησκευτικός πολιτισμός, στις θυσίες έχομε μόνο ζώα και προσφορές των απαρχών από φυτικούς καρπούς. Στις περιπτώσεις αυτές οι τροφές συνήθως προσφέρονταν στην ομάδα-κοινότητα, πλην του αίματος και των εντοσθίων.

Είχαμε όμως σε ειδικές περιπτώσεις και εξαιρέσεις. Σ' αυτές γινόταν ολοκαύτωμα, δηλαδή πλήρης καύση, οπότε η ομάδα δεν έτρωγε. Η προσφορά στην θεότητα ήταν ολοκληρωτική.

Το Ολοκαύτωμα στην Παλαιά Διαθήκη

Eιδική μνεία απαιτείται στο ζήτημα των θυσιών στην Π. Δ., κυρίως διότι έχουν ένα συμβολικό χαρακτήρα για τη ζωή πρώτα - πρώτα των ίδιων των Εβραίων και αργότερα των Χριστιανών, όπως θα φανεί παρακάτω.

Το κυριότερο βιβλίο (όχι όμως και το μοναδικό), που αναφέρεται σ' αυτές, είναι το Λευιτικό ή Βαγικρά, όπως ονομάζεται από τους Εβραίους. Αποτελείται από 27 κεφάλαια και αναφέρεται σε όλα τα είδη θυσιών (αιματηρών και αναίματων), το τυπικό, το χρόνο, τον τόπο και τους λόγους, ώστε «να είναι ευπρόσδεκτες στον Κύριο». Όλο το α' κεφάλαιο του Λευιτικού αναφέρεται στα ολοκαυτώματα! Τα προσφέρομενα (αρσενικά) ζώα πρέπει να είναι άμωμα, δηλαδή αικέραια χωρίς κανένα σωματικό ελάττωμα. Ο προσφέρων θα κάνει πρώτα χειροθεσία στην κεφαλή του ζώου, θα σφάξουν το ζώο στην ομάδα «ενώπιον του Κυρίου» και οι ιερείς θα χύσουν το αίμα στο θυσιαστήριο. Τα πάντα θα καούν. Οι ιερείς δε, δεν μπορούν να είναι ακάθαρτοι.

Για να κατανοήσουμε την έννοια της «καθαρότητας», χρειάζεται να διαβάσουμε το κεφάλαιο 19, που είναι το κεφάλαιο της κοινωνικής αλληλεγγύης και αγάπης. Ενδεικτικά αναφέρω το «δεν θα συμπεριφέρεσαι με δόλο μεταξύ των ομοεθνών σου και ποτέ δεν θα λάβεις φονικές αποφάσεις εναντίον του πλησίον σου.... Δεν θα χειροδικείς και δεν θα τρέφεις οργή ενάντια στους συμπατριώτες σου και (θα) αγαπήσεις τον πλησίον σου ως εαυτόν. Εγώ ειμί Κύριος».

Αργότερα ο Δαυίδ (περί το 1000 π.Χ.), κατά τον γνωστό Ν' ψαλμό της μετάνοιάς του, θέλοντας να επιμείνει στο βαθύτερο περιεχόμενο, τραγούδησε: «Οτι, ει ηθέλησας θυσίαν, έδωκα αν, ολοκαυτώματα ουκ ευδοκήσεις». Δηλαδή εάν ήθελες μια απλή νομική θυσία θα στην έκανα για να εξιλεωθώ, αλλά δεν αποδέχεσαι ούτε τα ολοκαυτώματα με ευμενή διάθεση (ευδοκία).

Αξίζει να σημειωθεί πως την επόμενη περίοδο, που οι προφήτες παίρνουν τον λόγο, αυτό επισημαίνεται συχνά. Ενδεικτικά, αναφέρω τον Ησαΐα (740 π.Χ.-701), «...λέγει ο Κύριος: τι να το κάνω το πλήθος των θυσιών σας; Είμαι πλήρης και χορτασμένος από ολοκαυτώματα...». Επίσης ο «Μαλαχίας» (περί το 460 π.Χ.) επιμένει: «...δεν ευαρεστούμαι πλέον από σας, λέγει ο Κύριος Παντοκράτωρ, και δεν θα δεχτώ πλέον θυσίες από σας...».

Η συμβολική πνευματική σημασία του ολοκαυτώματος, μετά τη θυσία του Θεανθρώπου

Hθεληματική θυσία του Ιησού, ως αποκορύφωση της αμέτρητης αγάπης Του, αλλά άδικη ως καταδίκη και σταύρωσή Του από τη μεριά των ανθρώπων, άλλαξε οριστικά τη σημασία όλων των θυσιών, άρα και των ολοκαυτωμάτων, όπως ξεκαθαρίζει ο Ευαγγελιστής Μάρκος. Έκτοτε ο όρος προσέλαβε μεταφορική και συμβολική σημασία για τους Χριστιανούς. Εξηγώντας ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης (1749-1809 μ. Χ.) τον μνημονεύθεντα στίχο του Δαβίδ, επιμένει σ' αυτό.

Τίδη, ο Ωριγένης (εκκλησιαστικός συγγραφέας του 3ου μ. Χ. αι.) έγραφε: «Αν αγαπώ τους αδερφούς μου ως τη θυσία της δικής μου ζωής..., αν ο κόσμος σταυρώνεται μαζί μου και εγώ με τον κόσμο, προσφέρω ολοκαύτωμα στο βωμό του Θεού και είμαι ιερέας της δικής μου θυσίας».

Άλλοι πατέρες αργότερα, στο ίδιο θεολογικό πλαίσιο, αναφέρουν ενδεικτικά: «Κανείς δεν μπορεί να μετέχει στη θυσία, αν πρώτα δεν προσφέρθηκε ο ίδιος ως θύμα» (Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος) και «προετοιμάστηκε να προσφέρει τον εαυτό του ως θύμα στη μυστική θυσία που δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο ίδιος ο εαυτός του» (Άγιος Γρηγόριος Νύσσης).

Ο δε Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής (580 - 662 μ.Χ.) διατυπώνει και συγκεκριμένες εικονολογικές αναλογίες:

- 1) «Διότι είναι σύμβολο του Θεού το θυσιαστήριο, πάνω στο οποίο θυσιαζόμαστε όλοι πνευματικά και παραχωρούμε αυτή την αγγελία και σ' αυτούς (που αισθάνονται) αδύναμοι, για να ζήσουμε» .
- 2) «Η βάση του θυσιαστηρίου είναι τύπος της πίστης, διότι θεμέλιο υπάρχει η πίστη μας, η οποία βαστάζει όλη την οικοδομή των θείων και έργων και νομάτων» .

3) «Διότι ο τέλειος, όχι μόνο πέρασε από την τάξη των αρχαρίων, αλλά πέρασε σταδιακά και αυτή (την τάξη), όπου ανήκουν όσοι έχουν προκόψει πνευματικά, (επομένως) δεν αγνοεί τους λόγους που κρύβονται στις εντολές της νομικής θυσίας..., αφού στο τέλος τρώγει όλη τη σάρκα των αρετών μέσα από τα έργα (της ασκητικής αγάπης)».

Γνωρίζουμε πως η αληθινή - μη υποκριτική - βίωση του ορθοδόξου τρόπου ζωής οδηγεί σταδιακά σε μια ζωή με σαφή θυσιαστικό προσανατολισμό, και εκδηλώνεται άλλοτε στο προσωπικό και άλλοτε στο συλλογικό επίπεδο.

Χαρακτηριστικές, και με τοπικό ενδιαφέρον, είναι οι βίοι δύο Αγίων, που έχουν πνευματικά χαρακτηριστικά ολοκαυτώματος. Πρόκειται για τους τιμώμενους, στην Αγία Λαύρα, Άγιο Αλέξιο και Άγιο Φιλάρετο, που βίωσαν μια τέτοια θεληματική «ολοκαυτωματική» ζωή, μέχρις εσχάτων.

Τέτοιες θεληματικές εκδηλώσεις θυσίας πολλές φορές στην ιστορία της Εκκλησίας έχουμε και στο συλλογικό επίπεδο. Μάρτυρες που θυσιάστηκαν ως ολόκληρη οικογένεια, όπως π.χ. ο Άγιος Ευστάθιος, ως οιμάδα, όπως οι Άγιοι Σαράντα μάρτυρες, αλλά και ως μοναστήρι, όπως το Κούγκι και το Αρκάδι.

Όσον αφορά στα θύματα, μπορεί να μην επιζήτησαν εθελοντικά τη θυσία τους, όμως γενναία έδειξαν ότι μπόρεσαν να την υποστούν, όχι σαν «εξιλαστήρια θύματα» των Γερμανών φασιστών, αλλά ως μάρτυρες του ελεύθερου φρονήματος.

Όσον αφορά στους θύτες, βρέθηκαν πίσω και από τις πιο πρωτόγονες λατρευτικές θυσίες, αφού ξεπέρασαν ακόμη και αυτές σε αγριότητα. Τέλος, όσον αφορά εμάς τους ίδιους, οι μάρτυρες αυτοί είναι ένα υπόδειγμα αυτοπροσφοράς, τόσο σε προσωπικό (εσωτερικό) επίπεδο, όσο και σε συλλογικό (κοινωνικό) επίπεδο. Αν και για τα μέτρα της ατομοκεντρικής μας ζωής η θυσία αυτή μοιάζει παράταιρη και ακατανόητη, δεν είναι πάντως μάταιη. Συνεχίζει να είναι μέτρο ζωής που νικά τη βαρβαρότητα.

Πρόκειται για πρόκληση αναμέτρησης της δικής μας αξιοπρέπειας.

Και με αυτό το μέτρο επομένως μπορούμε να πρευμάστε ανάλογα, αλλά και να κατανοούμε βαθιά τα σύγχρονα πνευματικά, εκκλησιαστικά, κοινωνικά, πολιτικά και ιστορικά φαινόμενα.

Ετσι βρισκόμαστε απέναντι στο αμείλικτο δίλημμα της εμβάθυνσης μιας ηρωικής θυσίας ή της εμπορίας ενός σημαντικού ιστορικού γεγονότος. Η επιλογή της

πρώτης δυνατότητας καταξιώνει την συνέπεια και τη συνέχεια μας μέσα στο χρόνο. Αναδεικνύει δηλαδή την πνευματική μας συγγένεια με τα θύματα του ολοκαυτώματος. Αντίθετα, η επιλογή της δεύτερης δυνατότητας, στιγματίζει κυνικά τη επιπολαίστητα μιας ζωής που σκυλεύει απλά το θάνατο για να επιβιώσει.

Πνευματική Διάσταση

έλω όμως να πιστεύω ότι η μνήμη του Ολοκαυτώματος μας εξοπλίζει με μια πανίσχυρη ηθική πυξίδα. Πρέπει να μάθουμε από τις πληγές του παρελθόντος, τις παραδόσεις μας και τις ελευθερίες που έχουμε κατακτήσει.

Η ανοχή δεν αρκεί. Πρέπει να σεβόμαστε το διαφορετικό, η δημοκρατία μας πρέπει να προστατεύει τους πολίτες ενεργά, με συνέπεια και αποφασιστικότητα. Κάθε πολίτης σε αυτή τη δημοκρατία πρέπει να αισθάνεται την ελευθερία, να εκφράζεται, να υπερασπίζεται τα δικαιώματά του.

Η ταυτότητα του ελληνισμού είναι πολύ στερεή για να διαβρωθεί από το φόβο. Η δημοκρατία μας δεν μπορεί να ανεχθεί προκαταλήψεις. Η πράξη βίας, προκατάληψης, ρατσισμού ενάντια στο διπλανό μας, μας απειλεί όλους, χωρίς εξαίρεση. Αποτελεί απειλή απολυταρχισμού και υπονομεύει τα θεμέλια της δημοκρατικής μας κοινωνίας,

Αυτά τα εγκλήματα δεν προκύπτουν χωρίς αιτία. Ρίζες τους η αδιαφορία, η απάθεια για τον διπλανό. Βασίζονται στην άγνοια και την καλλιέργεια του φόβου, μεταλλάσσονται σε προκατάληψη, που μερικοί τη θεωρούν αποδεκτή και άλλοι τη θεωρούν επιβεβλημένη.

Καταλήγουν σε αυτές τις μορφές του φασισμού και του ναζισμού που επέφεραν τα θηριώδη εγκλήματα της γενοκτονίας κατά τον 20ό αιώνα, διαμορφώνουν ένα κόσμο στον οποίο οι λέξεις «Αγάπη», «Αλληλεγγύη» και «Φιλανθρωπία» χάνουν το νόημά τους.

Ένα κόσμο όπου ο αποκλεισμός γίνεται αποδεκτός. Όμως ο αποκλεισμός είναι δική μας ηθική αποτυχία. Είναι η κατάρρευση κάθε στοιχείου πολιτισμού στη δημοκρατία μας.

Στην πατρίδα μας, Έλληνες πολίτες, που επιλέχθηκαν μόνο και μόνο επειδή ήταν Εβραίοι, συνελήφθησαν, φορτώθηκαν σε τρένα, μεταφέρθηκαν σε εκείνα τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που σήμερα έχουν γίνει το σύμβολο της ανθρώπινης θηριωδίας.

Η Εβραϊκή Κοινότητα, μια Κοινότητα που έχει συμβάλλει με πλούτο στην ποικιλία της ζωής και της ταυτότητάς μας, ξεριζώθηκε σχεδόν ολοσχερώς. Μια

Κοινότητα που άνθισε, συνέβαλε σε κάθε κοινωνική έκφραση της κοινωνίας μας, της οποίας και αποτελεί αναπόσταστο κομμάτι. Μια Κοινότητα, η παρουσία της οποίας σε αυτήν εκεί την πόλη ξεκινά πριν από 2000 χρόνια.

Είναι καθήκον μου να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς την Κοινότητα των Ελλήνων Εβραίων, τους επιζώντες και τους απογόνους αυτών, που πήραν από κοντά μας. Εμείς η νέα γενιά τους ευχαριστούμε που κράτησαν ζωντανή τη φλόγα του ελληνικού Εβραϊσμού.

Θέλω να προσθέσω και κάτι ακόμη. Φαντάζομαι ότι αυτοί που πέθαναν δεν θα ήθελαν να κλειστούμε φοβισμένοι και απλά να πενθούμε. Μάλλον θα ήθελαν να ζήσουμε με τον τρόπο που θα ζούσαν κι αυτοί, με αγάπη, συμπόνια και καλοσύνη για τους συνανθρώπους μας.

Αλλά σίγουρα θα ήθελαν να αντιστεκόμαστε όχι μόνο στις μεγάλες βαρβαρότητες, όχι μόνο στις γενοκτονίες, ανά τον κόσμο, αλλά και μέσα στην ίδια μας την κοινωνία. Θα ήθελαν να αντισταθούμε στις πιο μικρές αδικίες, στην πιο μικρή προκατάληψη, στον πιο μικρό αποκλεισμό.

Σίγουρα θα ήθελαν να δουν την κοινωνία μας ανοιχτή, δημιουργική, συμμετοχική, όπου η πολιτιστική, η θρησκευτική, η εθνοτική διαφορά δεν αποτελεί απειλή αλλά κέρδος, έμπνευση και δύναμη δημιουργίας. Σήμερα η αντίσταση αρχίζει στο σπίτι και στην κοινωνία.

Σημαίνει ότι όλα αυτά που κάνουμε και που σκεφτόμαστε θα χαρακτηρίζονται από έναν υψηλό βαθμό ποιότητας και σεβασμού στη Δημοκρατία, στις αρχές αυτές, σε μία εποχή που η Ευρώπη μεγαλώνει και τα Βαλκάνια μόλις πρόσφατα πέρασαν από τη θηριωδία των εθνικών καθάρσεων, όπου πολλοί μιλούν για σύγκρουση πολιτισμού.

Το δικό μας παράδειγμα αποτελεί φωτεινή ελπίδα, ελπίδα για μία νέα κοινωνία, Ελλάδα, Ευρώπη αλλά και παγκόσμια, σεβασμού στα ανθρώπινα δικαιώματα και στην ειρήνη. Γι' αυτό το λόγο θέλω να χαιρετίσω την ομόφωνη απόφαση των πολιτικών κομμάτων στο Κοινοβούλιο της χώρας μου για την καθιέρωση της 27ης Ιανουαρίου, ως ημέρας μνήμης για τους Έλληνες Εβραίους, θύματα της ναζιστικής βίας στο ολοκαύτωμα.

Η απόφαση αυτή μας τιμά όλους, ως χώρα και ως λαό. Κρατάει ζωντανή την ιστορική μνήμη, μνήμη που είναι αναγκαία απέναντι στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής. Είναι ένα μάθημα ιστορίας αλλά και παιδείας και πολιτισμού για τις νεώτερες γενιές, για τις επόμενες γενιές.

Παραφράζοντας τη φράση του Μίλαν Κούντερα θα έλεγα ότι ο αγώνας της μνήμης ενάντια στη λήθη, είναι ο αγώνας ενάντια στις δυνάμεις του ολοκληρωτισμού και του μίσους. Είναι ένας συνεχής αγώνας για την εμβάθυνση της Δημοκρατίας, των δημοκρατικών ελευθεριών και του σεβασμού της διαφορετικότητας, πολιτιστικής και θρησκευτικής.

Η απόφαση του ελληνικού Κοινοβουλίου είναι το οφειλόμενο χρέος απέναντι στους Έλληνες πολίτες, Εβραίους το θρήσκευμα. Αγωνίστηκαν στο Μέτωπο της Αλβανίας, στον Αγώνα του '40.

Συμμετείχαν ενεργά στην Εθνική Αντίσταση και έδωσαν τη ζωή τους. Αυτή η μεγάλη εβραϊκή κοινότητα που συμμετείχε στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της πατρίδας μας και χάθηκε στα ναζιστικά στρατόπεδα.

Να σκεφτόμαστε, πέρα από την ανθρωπιστική και ιστορική υποχρέωση απέναντι στους νεκρούς αδελφούς μας, πόσα στερήθηκε η μεταπολεμική Ελλάδα από την απώλειά της. Ο ορισμός της 27ης Ιανουαρίου, ως ημέρας μνήμης για το ολοκαύτωμα, έρχεται να επιβεβαιώσει με τον πιο δημοκρατικό και πανηγυρικό τρόπο την ευαισθησία μας, την ωριμότητα της δημοκρατικής μας κοινωνίας.

Έρχεται να επιβεβαιώσει ότι η Ελλάδα σήμερα είναι μία ανοιχτή κοινωνία, μία κοινωνία της ανοχής του σεβασμού, όλων των πολιτών της, ανεξάρτητα από θρησκευτικές, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις. Αποτελεί η απόφαση αυτή κορύφωση ενεργειών και πρωτοβουλιών της ελληνικής πολιτείας.

Όλα αυτά τα χρόνια έχουμε πάρει σημαντικές πολιτικές και νομικές αποφάσεις για την προστασία και την επιστροφή των περιουσιών των Ελλήνων Εβραίων. Στο Υπουργείο Εξωτερικών έχουμε εκεί επιμεληθεί στην έκθεση και των αρχείων για την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων.

Για μας η ημέρα του Ολοκαυτώματος είναι ένας ακόμα κρίκος στην αλυσίδα των ιστορικών γεγονότων που έχουν διαμορφώσει τη σύγχρονη ιστορία μας. Συνδέεται με την εθνική αντίσταση του λαού μας, είναι μέρος του ιστορικού μαρτυρολογίου της πατρίδας. Είναι μέρος του ιστορικού μας προσώπου!

Ο Παπαδιαμάντης και οι Εβραίοι

Του ΚΩΣΤΑ ΒΑΛΕΤΑ

Oλέξανδρος Παπαδιαμάντης στα 1904 δημοσιεύει στο περιοδικό «Άστυ» ένα μικρό διήγημα με τον τίτλο «Ο Χαραμάδος». (Περιελήφθη αργότερα στα «Απαντα Παπαδιαμάντη» του Γιώργου Βαλέτα, τόμος 4ος, Εκδόσεις Γιοβάνη, σελ. 224).

Στο τετρασέλιδο αυτό αφήγημα εκφράζει τα παράπονα των Ελλήνων ναυτικών κατά της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης όπου οι Εβραίοι πλειοψηφούσαν και με την οργάνωσή τους επέβαλλαν τις απόψεις τους στο λιμάνι της πόλης. Υπενθυμίζω ότι στις αρχές του αιώνα (1900) η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη κοσμοπολίτικη με πληθυσμό ελληνικό, εβραϊκό, τουρκικό, βουλγάρικο, αρβανίτικο ακόμα και λίγους Γάλλους και Ιταλούς, Βλάχους κ.τ.λ. Η πιο ισχυρή σε αριθμό και σε μόρφωση είναι η εβραϊκή κοινότητα που αριθμεί περίπου 60.000 άτομα.

Ο Παπαδιαμάντης αποκαλεί τον Εβραίο φορτωτή πλοίου «Τσιφούτη», προσωνυμία που συνηθίζοταν για τους Εβραίους, και του αποδίδει την ευθύνη ότι αρνήθηκε να βοηθήσει στην εκφόρτωση του πλοίου γιατί ήταν Σάββατο, μέρα αργίας για τους Εβραίους.

«Ηξενρεν όμως να σώζεται με τον κόπον των Ελλήνων ναυτικών, πλέων εν ημέρᾳ Σαββάτου».

Δεχόταν δηλαδή να ναυσιπλοούν οι Εβραίοι το Σάββατο με τα κόπια των Ελλήνων ναυτιλλομένων, όμως οι ίδιοι αρνούνταν να βοηθήσουν στην εκφόρτωση του πλοίου αν τύχαινε το σκάφος να ‘μπαίνε Σάββατο σε λιμάνι. Άλλα και την επόμενη χρονιά, η εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης «ηρνήθη να δεχθή να εκφόρτωση τα πράγματα, τα οποία ήταν προωρισμένα εις παραλαβήν αυτής. Απηγόρευσεν εις όλους τους εργάτας της, εκφορτωτάς, αχθοφόρους, αμαξαγωγούς, Εβραίους ή όχι, να συντελέσωσι εις την εκφόρτωσην».

Αντίθετες αντιλήψεις

Στο μεταξύ, ο καπετάν Ηρακλής, που την προηγούμενη χρονιά είχε βρίσει τους Εβραίους γιατί αρνήθηκαν να ξεφορτώσουν το καράβι του, είχε κηρυχθεί «Χαραμάδας», δηλαδή αποσυνάγωγος, κι είχε κατά κάποιον τρόπο μπει στη μαύρη λίστα της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Έτσι τα «εξαίρετα κασκαβάλια της Αίνου... τα ωραία κοκκινωπά κρασιά... έμεναν στο πλοίο. Ο προβληματισμένος καπετάν Ηρακλής μουρμου-

ρίζει: “Να μην πιάση η κατάρα των Τσιφούτηδων. Να μη τους περάση”».

Με τον τρόπο αυτό ο συγγραφέας της «Φόνισσας» γίνεται εκφραστής κάποιας αντιεβραϊκής αντίληψης, διάχυτης στους ελληνικούς πληθυσμούς, φορτισμένης ίσως με κάποιες προκαταλήψεις κατά των Εβραίων.

Διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις εκφράζει ο δημιουργός της «Γυφτοπούλας» στο κύκνειο άσμα του: «Ο Αντίκτυπος των Νου». Το διήγημα γράφτηκε στα 1910, λίγο πριν από το θάνατο του μεγάλου μας πεζογράφου.

Ο Παπαδιαμάντης είναι 59 χρόνων, γονατισμένος από την αγαμία, τη μοναξιά, τη στερημένη ζωή, το άγχος να συνδράμει οικονομικά τις ανύμφευτες αδερφές του, την απόρριψη της τοπικής κοινωνίας που τον κατηγορεί ότι δεν μπόρεσε να παντρέψει τις αδερφές του, να πάρει το πτυχίο του Πανεπιστημίου κ.τ.λ.

Το δεύτερο μέρος του διηγήματος «Ο Αντίκτυπος των Νου» αποτελεί την κορύφωση της παπαδιαμάντειας διηγηματογραφίας. Από την ηθογραφία και το ψυχογράφημα προχωράει στο σύγχρονο ρεαλιστικό-κοινωνικό διήγημα. Ο «Αντίκτυπος των Νου» δεν είναι το ποιητικότερο αλλά ίσως το αρτιότερο διήγημα του συγγραφέα, υπόδειγμα λόγου και τεχνικής.

Ο Παπαδιαμάντης εμπνέεται από τα λεγόμενα κερκυραϊκά του 1891. Δεν πρόκειται για τα Κερκυραϊκά που ‘δωσαν την αφορμή για την έναρξη του πελοποννησιακού πολέμου. Τη γνωστή διαμάχη για την Επίδαμνο ανάμεσα στους Κορίνθιους και τους Κερκυραίους. Οι Αθηναίοι σπεύδουν αρωγοί των Κερκυραίων. Οι Κορίνθιοι ζητούν τη βοήθεια των συμμάχων τους Σπαρτιατών. Εδώ πρόκειται για το πογκρόμ πού γίνε στην Κέρκυρα στα 1891 σε βάρος των Εβραίων. Η Κέρκυρα στα 1890 είναι πολυεθνική πόλη με 19.000 περίπου κατοίκους. Εκτός από τους πλειοψηφούντες Έλληνες, ο πληθυσμός της αποτελείται από Αλβανούς, Μαλτέζους, Κροάτες, Ιταλούς. Ισχυρότερη ανάμεσα στις μειονότητες είναι η εβραϊκή που υπολογίζεται γύρω στα 2.000 άτομα. Πάνω από το 10% του συνολικού πληθυσμού. Οι Εβραίοι με 600 ή 700 ψήφους που διαθέτουν είναι δύναμη υπολογίσιμη, θά λεγα ρυθμιστική για το εκλογικό αποτέλεσμα της πόλης (12% των ψηφοφόρων);.

Οι Εβραίοι κατοικούν στην “Οβριακή” κοντά στην Πόρτα Ρεάλε. Εκεί ανάμεσα στην οδό Παλαιολόγου και

Σούλεμπουργκ μένουν οι Εβραίοι, πλούσιοι και φτωχολόγια. Έχουν όμως οργάνωση, ενότητα και αλληλοϋποστήριξη. Στο θάνατο του μεγάλου Ραβίνου **Μωϋσή Λεβί**, οι ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές παρίστανται στην κηδεία του. Οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Ελλήνων είναι φαινομενικά καλές, όμως ο Τύπος έχει διαφορετική γνώμη γιατί σποραδικά εμφανίζονται αντισημιτικά άρθρα.

Προκαταλήψεις

Ο ισχυρός τοπικός κομματάρχης **Ιάκωβος Πολυλάς** –διαπρεπής λόγιος, δημοτικιστής, σολωμιστής κτλ (1825-1896)– κατακεραυνώνει συχνά τους Εβραίους που δεν τον στηρίζουν στις εκλογές.

Την πρώτη τ' Απρίλη 1891 η εντεκάχρονη Εβραιοπούλα **Ρουμπίνα Σάρδα** δεν γύρισε στο σπίτι της οικογένειάς της, του ράφτη **Χαϊμ Σάρδα**.

Το πτώμα της βρέθηκε στις 2 τ' Απρίλη σε μια πάροδο της οδού Παλαιολόγου στραγγαλισμένο και σοδομισμένο. Μια φριχτή κι απαίσια διάδοση στόμα με στόμα κυκλοφορεί ότι το κοριτσάκι δολοφονήθηκε από τους Εβραίους για να του πιουν το αίμα. Ενώ στην Αθήνα οι εφημερίδες γράφουν ότι «*Εβραιοπούλα στραγγαλίστηκε στην Κέρκυρα*». Στην ίδια την πρωτεύουσα του νησιού των Φαιάκων διαδίδεται ότι «*μια Ελληνοπούλα δολοφονήθηκε από τους Εβραίους*». Η διάδοση εκμεταλλεύεται τη βαθιά ριζωμένη προκατάληψη ότι δήθεν οι Εβραίοι πίνουν το Πάσχα χριστιανικό αίμα. Όσο κι αν φαίνεται αστείο, ιδίως ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα η λαϊκή αυτή πρόληψη είναι διαδεδομένη. Τρεις Εβραίοι συλλαμβάνονται ως ύποπτοι της δολοφονίας. Ανάμεσα τους ο εμποροράφτης **Χαϊμ Σάρδας**, πατέρας της κακοποιηθείσης Ρουμπίνας, για να αποφυλακιστούν σύντομα. Στην Οθριακή επικρατεί ανησυχία, τρόμος.

Η αστυνομία κυκλώνει το γκέτο για να προστατεύσει τους Εβραίους. Ο νομάρχης **Βλάχος** κι ο μέγας ραββίνος **Αλεσάντρο Ντα Φάνο** προσπαθούν να κατευνάσουν τα πλήθη, αλλά κανείς δεν μπορεί να αναχαιτίσει τον εκχειλίζοντα αντισημιτισμό. Κακοποιό στοιχεία, υπόκοσμος κι αλητεία, με σχετική ανοχή των αρχών ή τουλάχιστον με έλλειψη επαγρύπνησης, σπάνε τις οιβρέικες αποθήκες, λεηλατούν μαγαζιά, καταστρέφουν σπίτια. Τμήμα του τοπικού Τύπου ενθαρρύνει τον όχλο σε βιαιοπραγίες. Εξαίρεση αποτελεί η **“Εφημερίς”**.

Οι Εβραίοι που τολμούν να κυκλοφορήσουν στους δρόμους προπηλακίζονται. Η κυβέρνηση **Δεληγιάννη** καταδικάζει τα έκτροπα. Ο νομάρχης αντικαθίσταται. Μονάχα στις 7 του Μάη αποκαθίσταται η τάξη. Επί ένα μήνα η Κέρκυρα έζησε μέσα στον τρόμο, η εβραϊκή κοινότητα έναν εφιάλτη.

Αρκετοί Εβραίοι πουλάνε τα σπίτια τους κοψοχρονιά,

κλείνουν τα μαγαζιά τους. Ξενιτεύονται στην Πρέβεζα, στη Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, την Ιταλία, τη Χαλκίδα.

Ο **Ιάκωβος Πολυλάς** εκφωνεί στις 7 Ιούλη του 1891 αντισημιτικό λόγο. Αποκαλεί τους Εβραίους:

«*Καρκίνο που τρώει τη σάρκα της ορθόδοξης κοινωνίας της Κέρκυρας*».

Ο δράστης της αποτρόπαιης δολοφονίας της παιδίσκης **Ρουμπίνας Σάρδα** δεν βρέθηκε ποτέ. Ενώ στη Ρωσία την ίδια εποχή τα πογκρόμ αποτελούν σύνηθες φαινόμενο, τα γεγονότα της Κέρκυρας απασχολούν το διεθνή Τύπο, φτάνουν έως την αγγλική Βουλή των Κοινοτήτων.

Ο Παπαδιαμάντης δίνει στον *«Άντίκτυπο του Νου»* τον απόχο των γεγονότων, περιγράφοντας μια κρασοπαρέα αθηναϊκή να πίνει σε ένα ταβερνάκι. Βάζουν ρεφενέ, παραγγέλνουν στον κάπελα γιουβέτσι κι ευφραίνονται τον αττικό οίνο.

Η παρέα είναι πολυεθνική. Ο Εβραίος **Σάλβος** ή **Σάββας** από την Κέρκυρα. Ο Έλληνας ορθόδοξος αφηγητής, ο ίδιος προφανώς ο Παπαδιαμάντης. Ο **Αντελο Μασσίνης**, αμαξοπηγός, Ιταλός. Ο τεράστιος **Πίντο**, πλανόδιος μουσικός. Ο Ιταλός **Αντώνιος**, μάστορας, κι ο **μπαρμπα-Νιόνιος** ο **Πούπτης**, τζακάς και μπογιατζής, Ιταλο-κερκυραίος.

Οι πρώτοι κλυδωνισμοί

Ο Εβραίος **Σάββας**, πολυτεχνίτης κι ερημοσπίτης, ευκαιριακός νοσοκόμος και μπετατζής. Ο Σάββας είναι αποδεκτός ως συμπότης στην κρασοπαρέα με κάποιες επιφυλάξεις, όμως. Πού και πού ακούγεται η φράση: *«Άντοι οι Εβραίοι δεν τρώγονται»*. Η είδηση, όμως, των βανδαλισμών της Κέρκυρας προκαλεί κλυδωνισμούς στην παρέα. Λέει ο Ισραηλίτης:

- **Σάββας:** Όχι μόνο αυτή η μικρή κόρη την οποίαν ηύραν σκοτωμένην εις την Κέρκυραν δεν είχε σφαγεί από Εβραίους διά να της πάρουν το αίμα, αλλά αυτή η κόρη δεν ήτοντας χριστιανή... ήτοντας Εβραιοπούλα, και την είχαν σκοτώσει χριστιανοί, όχι δια χριστιανικούς σκοπούς, βέβαια.

- **Λύσανδρος:** Τι θέλεις να πεις;

- **Σάββας:** Ναι, ήτοντας Ρουμπίνα, η ανηψιά μου, το πουλάκι μου, είπεν αίφνης ο Σάλβος, την είχαν βιάσει και την εσκότωσαν που να κρεμασθούν ανάποδα.

Το διήγημα τελειώνει με τη χαρακτηριστική φράση:

«*Μήπως οι Εβραίοι δεν είναι άνθρωποι; Ιδού ο άνθρωπος αυτός κλαίει!*»

Έτσι, ο Παπαδιαμάντης στέλνει με το διήγημα αυτό ένα αντιρατσιστικό μήνυμα ανθρωπιάς και ομόνοιας καταδικάζοντας τη μισαλλοδοξία και την ξενοφοβία.

[Από την Απογευματινή της Κυριακής, 12.1.2006]

Αναδημοσιεύσεις

Στη σελίδα αυτή καταχωρούνται αναδημοσιεύσεις από τον Τύπο οι οποίες –άμεσα ή έμμεσα– αφορούν εβραϊκά θέματα. Από τα κείμενα αυτά το περιοδικό μας υπογραμμίζει το ενδιαφέρον του μόνον για το τμήμα εκείνο των κειμένων που έχουν σχέση με τον Εβραϊσμό.

Απαγορεύεται το φρόνημα!

Του Πάσχου Μανδραβέλη

Μαρδοχαίος Φρίζης ήταν ο πρώτος Ελληνας ανώτερος αξιωματικός, που πέθανε προασπίζομενος τα ελληνικά εδάφη στα σύνορα της Αλβανίας. Σύμφωνα με τον βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας κ. Γιώργο Σούρλα, όχι μόνο δεν έπρεπε να το κάνει, αλλά δεν έπρεπε καν να βρίσκεται εκεί.

Βλέπετε ο ήρωας του αλβανικού μετώπου ήταν εβραίος στο θρήσκευμα. Πολεμούσε μόνο «για της πατρίδος την ελευθερία» και όχι για τους «Χριστού την πίστη την Αγία».

Κατά τον βουλευτή Μαγγησίας αυτά τα δύο είναι ταυτόσημα. Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι άθεοι, εβραίοι, μουσουλμάνοι και σαμανιστές πρέπει να αποκλείονται από την υπεράσπιση της πατρίδος των. Τουλάχιστον από τη θέση του αξιωματικού. Άλλα πιθανώς και του απλού στρατιώτη, διότι και αυτοί ορκίζονται. Κι επειδή σύμφωνα με τον ίδιο βουλευτή δεν αρκεί να είναι χριστιανοί, αλλά πρέπει να είναι και ορθόδοξοι, αυτομάτως μένουν εκτός και οι καθολικοί της Σύρου.

Ο κ. Σούρλας εξεμάνη διότι ο επίτιμος αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού κ. Αντώνης Αντωνιάδης δήλωσε άθεος και εξέφρασε ακραίες για την πλειονότητα των Ελλήνων θέσεις περί της θρησκείας.

Ο βουλευτής αναγνωρίζει το δικαίωμα του πρώην αρχηγού ΓΕΝ «να

πιστεύει και να υποστηρίζει ότι εκείνος νομίζει», αλλά κατά την άποψη του Θεσσαλού πολιτικού «η στοιχειώδης αξιοπρέπεια υπαγορεύει να το πράττει χωρίς να υποδύεται άλλους ρόλους όπως αυτών του αρχηγού του ΓΕΝ». Ούτε καν εν αποστρατείᾳ.

Έτσι ο κ. Σούρλας ερωτά τον υπουργό Εθνικής Άμυνας αν πρόκειται να κινηθεί η διαδικασία για την έκπτωση του κ. Αντωνιάδη από το αξίωμα του «επίτιμου».

Ο κ. Σούρλας δεν περιορίστηκε στην ερώτηση. Εκλήθη να υπερασπιστεί την άποψή του σε πλήθος καναλιών και ραδιοσταθμών. Καταφανώς εκνευρισμένος -ίσως γιατί οι συνομιλητές του δεν κατανοούσαν το προφανές της σκέψης του- υπέπεσε και σε άλλα ολισθήματα διατυπώνοντας τον ισχυρισμό ότι «το φρόνημα στον στρατό απαγορεύεται».

Μας πληροφόρησε δε ότι όλοι όσοι έπεσαν στα πεδία των μαχών το έκαναν υπέρ πίστεως, και ουχί υπέρ πατρίδος όπως όλοι οι υπόλοιποι νομίζαμε.

Πιστεύει ότι είναι αδιανότη να καλείται ο κ. Αντωνιάδης σε εθνικές επετείους στην εξέδρα των επισήμων, στην ορκωμοσία οπλιτών και αξιωματικών την οποία χαρακτηρίζει μάλιστα «εξόχως θρησκευτική ειδήλλωση». Εκ των παραπάνω συνάγουμε ότι οι άθεοι, μουσουλμάνοι, δωδεκαθηστές και εκπρόσωποι άλλων θρησκευτικών δογ-

μάτων όχι μόνο δεν δικαιούνται να είναι αξιωματικοί στις ένοπλες δυνάμεις αλλά δεν πρέπει να παρακολουθούν ούτε τις παρελάσεις και κυρίως τις τελετές ορκωμοσίας οπλιτών κι αξιωματικών. Ισως όλοι όσοι παρακολουθούν τέτοιες τελετές πρέπει να προσκομίζουν πιστοποιητικά θρησκευτικών φρονημάτων.

Βέβαια κάθε βουλευτής έχει το συνταγματικό δικαίωμα να ερωτά την κυβέρνηση και το κοντό και το μακρύ του. Και πολλοί αυτό πράττουν. Το ερώτημα είναι τι θα κάνει η κυβέρνηση επ' αυτού. Μια καλή ιδέα είναι να θέσει στο αρχείο την ερώτηση, δίπλα σ' εκείνη του κ. Γιώργου Καρατζαφέρη που ερωτούσε την ελληνική Βουλή «αν έφυγαν οι Εβραίοι από τους δίδυμους πύργους πριν από το το χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου». Έτσι κάποτε το κοινοβούλιο πιθανώς να εκδώσει ένα ανθολόγιο που μπορεί να πάρει τον τίτλο: «διασκεδαστικές στιγμές της ελληνικής κοινοβουλευτικής ιστορίας».

Μια άλλη ιδέα είναι να απαντήσει επί της ουσίας ξεκινώντας από το άρθρο 13 του Συντάγματος: «Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός».

[Καθημερινή, 15.12.2006]

Τι απόγιναν οι Εβραίοι που πληγώναμε;

► Συνέχεια από τη σελίδα 2

εδώ και τώρα μας. Και όμως συμβαίνει το εξής περίεργο: Ενώ το κατεξόχην πεδίο που αναμετρώνται οι λόγοι (discourses) και ενεργοποιείται η μνήμη θα περίμενε κανείς να είναι το πνευματικό, αυτό περιορίζεται απλώς (και παραδόξως νόμιμα) να μεταγράφει την ίδια Ιστορία σε άλλο ιδίωμα (κινηματογράφος, λογοτεχνία κ.τ.λ.) μέσα από τον ίδιο οριστικό και προδεδομένο λόγο.

ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΕΠΙΝΟΗΣΟΥΜΕ κριτήρια κατηγοριοποίησης των έργων τέχνης στη βάση του ιδιαίτερου τρόπου ανάληψης (ή μη) της παραπάνω πολιτικής (και σε τελική ανάλυση ηθικής) ευθύνης στον αισθητικό εννοείται χώρο. Στο κάτω-κάτω ήδη από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (και πρόγραμματικά πλέον για την avant-garde του 20ού αιώνα) ο διαχωρισμός πολιτικής και αισθητικής εγκαταλείπεται στο χώρο της προϊστορίας. Τα ποιήματα που αφιερώνει ο Νίκος Εγγονόπουλος στους «Ιερούς Εβραίους» είναι, πάντως, ένα ωραίο παράδειγμα σε αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση. Καταμεσής στην αγορά των «αγαθών και πονεμένων ανθρώπων» ο αφηγητής ρωτά επίμονα να μάθει τι απόγινε η αγαπημένη του Εστερίκα: τον ξέχασε ή μήπως του την κάναν λουλουδάκι οι απαίσιοι Νατσήδες; («Το ποίημα της Εσθήρ Μπεσσαλέλ», Στην κοιλάδα με τους ροδώνες). Χωρίς πολιτικές ή άλλες ρητορείες ο ποιητής εγγράφει την προσωπική υπόθεση στη συλλογική τραγωδία: έτσι πολιτεύεται. Γι' αυτό και ως φαίνεται δεν θα του ήταν αδιάφορη η γαϊτανόφρυδη εβραιούπούλα:

«Στα μελλούμενα ποιήματά μου / θα εμφανίζεται επίμονα / θα παρελάνη / - πάντα γοητευτική / καί μεγαλόπεπη / κι ωραία / - βέβαια με διαφορετικά ονόματα κάθε φορά / (άλλοτε ως / Λία/ άλλοτε ως Ρεββέκα/ κι άλλοτε πάλι ως Εσθήρ)».

Νίκος Εγγονόπουλος
«Των iερών Εβραίων...» (1978)
[Αντί, 7.10.2005]

Πίνακας Περιεχομένων

ΚΘ' τόμου περιοδικού «Χρονικά» (2006, τεύχη 201-206)

Πίνακας Τευχών

Τεύχος 201 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2006)

Τεύχος 202 (Μάρτιος - Απρίλιος 2006)

Τεύχος 203 (Μάιος - Ιούνιος 2006)

Τεύχος 204 (Ιούλιος - Αύγουστος 2006)

Τεύχος 205 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2006)

Τεύχος 206 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2006)

Πίνακας Συγγραφέων

A

Αλεξίου Γεώργ. 206/16

Αλχανάτης Χαΐμ, 206/20

Αναγνωστάκης Μ., 201/7

Αρβελέρ Ελ., 201/66

Αρμένης Ιακ., 204/11

B

Βαρβιτσιώτης Τ., 201/7

Bartholdy I., 203/19

Βαφόπουλος Γ., 201/8

G

Γκαζής Μ., 206/2

D

Δαμασκηνός (Αρχιεπίσκοπος), 201/68

Δώδος Δημ., 205/5

Haberbas I., 206/13

I

Ιωαννίδης Γεωργ., 206/18

Ιωάννου Γ., 201/8

K

Καρέλλη Ζωή, 201/9

Καρκαγιάννης Αντ., 203/2

Κασσούτο - Ναχμία Μπ., 201/76

Καφταντζής Γ., 201/10

Κιτσαράς Ιω., 202/6

Klemperer V., 206/20

Κοκκαλίδου - Ναχμία Ν., 201/10

Κοντοστάνος Μεθόδιος (Μητροπολίτης), 202/8

Κόντου Νανά, 201/11

Κουλόπουλος Δ., 201/88

Κούνιο Χ., 201/76

Κωνσταντίνης Μ., 202/3

L

Λιάτα Ευτ., 204/9

M

Μαγκλιβέρας Κων., 206/3

Μανδηλαράς Β., 203/3

Μάνο Μπ., 201/78

Μάρκογλου Π., 201/11

Μάτσας Ν., 201/13

Μάτσας Σ., (Σάββας Μιχαήλ), 204/5

Μαυροειδή - Παπαδάκη Σ., 201/13

Μαχαίρας Π., 201/71

Μιχαηλίδης - Νονάρος Γ., 201/57

Μπακάλης Γ., 206/14

Μπέγζος Μ., 204/3

Μπέζα Κλ., 201/80

Μπέτη Αριστούλα, 205/17

Μπόνης Κ., 201/58

Μωϋσής Δ., 203/4

Μωϋσής Εσδράς, 203/14

N

Νάκος Γ., 203/21

Νικολαΐδης Ι., 201/14

O

Ολύμπιος Τ., 201/14

Ουστίνοβ Π., 202/12

P

Παπαθεοδώρου Ν., 203/19

Παπαστρατής Θ., 205/11

Πάρδο Ροζ., 201/82

Πεσμαζόγλου Γ., 203/23

S

Σακελλαρίου Αγγελική, 205/11

Σαρηγιάννης Γ., 205/19

Σιμχά Αλ., 201/82

Σουλτάνης Ευ., 201/15

Στάλιος Ζ., 201/15

Στρούμσα Ιακ., 201/79

T

Τζάλλας Κ., 201/15

Τσανάκας Χρ., 201/16

Τσέλαν Π., 202/14

Τσινικόπουλος Δ., 205/18

X

Χαραλαμπίδης Κ., 206/17

Χαραλάμπους Μ., 201/16

Χριστιανόπουλος Ντ., 201/16

Πίνακας Θεμάτων

A

Άνθρωποι (τύποι), 202/6
Αντισημιτισμός, 203/4, 204/3, 204/9, 206/2
Αρχαίο Ισραηλιτικό Δίκαιο, 206/3

E

Εβραϊκή φιλοσοφία, 204/5
Ελιγιά Γ., 203/21
Ελλάς - Ισραήλ (σχέσεις), 202/3

H

Ημέρα Μνήμης Ολοκαυτώματος, 202/13

I

Ιουδαίοι (στην αρχαιότητα), 203/3
Ιουδαϊσμός, 205/19
Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου, 205/11
Ισραηλιτικές Κοινότητες Θεσσαλίας, 203/14, 203/19
Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 205/5
Ισραηλιτικές Κοινότητες Ιονίων Νήσων, 204/9
Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 206/14
Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 202/8

Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 206/20

M

Μουσική (Ισπανο-εβραϊκή), 206/17

N

Νυρεμβέργη (δίκη), 202/11

O

Ολοκαύτωμα, 201/ Αφιέρωμα, 203/2, 203/24, 204/11, 204/12, 205/16, 206/18, 206/20.

P

Ποίηση, 205/18
Πόλεμος 1940 – Εβραίοι, 205/3
Προκαταλήψεις, 202/12

T

Τρομοκρατία, 206/13

X

Χίτλερ - Χιτλερισμός, 203/4, 203/23

Εκδόσεις

Ιωσ. Βεντούρα, «Εβραίοι ποιητές του Μεσαίωνα», 202/16
Ραφ. Φρεζή, «Ελληνες Εβραίοι συγγραφείς και λογοτέχνες», 202/16
Εύας Στάμου, «Ντεκαφεΐνε», 202/16
Σ. Αναστάκου, «Στη σκιά των Ανεμόμυλων», 202/16
Γ. Σακκά, «Το Παλαιστινιακό», 202/17
Βασ. Σαμαρά, «Αναζητώντας τον Παράδεισο», 202/17
Β. Σαΐα - Μαγρίζου, «Το βραχιόλι της φωτιάς», 203/25
Ν. Ναχμία, «Το εγχειρίδιο του καλού αντισημίτη», 203/25
Δ. Δάδου, «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του Ελληνικού κράτους 1915 - 1936», 203/25.
Γ. Αποστολάτου, «Η παγίδευση της ιστορίας», 203/25
Γκ. Αντερς, «Εμεις οι γιοί του Αιχμάν», 203/25

N. Ναχμία, «Η μαύρη νύφη», 203/26
Αρτ. Στασινοπούλου - Φριζή, «Ερις - Έρως, Αίμα - Αμμος», 204/13.
Γ. Σαλαπασίδη, «Έκ του ασφαλούς», 204/13
Ερ. Κούνιο - Αμαρίλιο, «50 χρόνια μετά...», 204/13
Εντ. Φλάννερυ, «Η αγωνία των Εβραίων: 2.300 χρόνια αντισημιτισμού», 204/13
Σ. Θωμόπουλου - P. Φρεζή, «Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία 1716-2005», 205/20
Βασ. Ριτζαλέου, «Η δημογραφική εξέλιξη της εβραϊκής κοινότητας Δράμας», 205/20
Χρ. Τόπη - Λαδιά, «Μετσοβίτικα Ανάλεκτα», 205/20
Στ. Στυλιανού, «Για ποιόν είναι τα δάκρυα Σιμόνη;», 205/24

Επιστολές στα «Χρονικά»

Ηλ. Ναστόπουλου, «Ο εγγενής αντισημιτισμός μας», 202/17
Ρ. και Ιωσ. Στρούμσα, «Οι Εβραίοι της Βέροιας», 203/26
Σ. Αναστασάκου, «Το χωριό Μαστρογιάννη (Αμάραντος) της Καρδίτσας», 204/14.

Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Απάντηση στον «Αδέσμευτο Τύπο» για τα θύματα του Ολοκαυτώματος, 204/14.

Βασ. Σαμαρά, «Αντίθετες ανθρώπινες συμπεριφορές στην Κατοχή», 206/22.

Παράρτημα

Ο Πόλεμος στο Λίβανο:
Άρθρα των Αθ. - M. Κόκκινου, Γ. Καριπίδη,
Αντ. Καρκαγιάννη, Αμ. Μιχαλοπούλου, Ανδρ.

Ανδριανόπουλου, Γ. Τζαννετάκου, Π. Μανδραβέλη,
Μαξ. Χαρακόπουλου, Θ. Σωτηρίου και Αθ.
Παπανδρόπουλου, 205/21 κ.ε.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 207, vol. 30

January - February 2007

✓ “Whatever happened to the Jews whom we hurt?”
This is the title of the article written by Eleni Kosma and Stergios Mitas, who note that the mechanisms of **memory on subjects such as Jews – Holocaust** should not function typically, but actively. In other words memory should be activated spiritually, through an active experience.

✓ Professor Elias Economou examines the meaning, substance and function of **society in the Bible**. He points out that the Greek term “society” does not exist in the Bible and that its meaning is expressed through the word “nation” (“am” in Hebrew). He then examines the development from the nomadic life to a tribe and to the composition of Jewish society.

✓ “Time of Action”, is the title of the article written by the historian Mr. Vasilis Ritzaleos, who describes the events of **the arrest of Jews of Athens**, in autumn 1943, and to the role that Chief Rabbi Barzilai played in co-operation with the Greek Authorities.

✓ Senior High School student from Salamina, Maria Mavraki who was awarded the 5th prize of the **Pan-Hellenic Student Context of Composition** for High Schools on the subject of “The Greek Jews and the importance of remembering the Holocaust”, proceeds to a more extensive study on the Holocaust. In her study she examines the Holocaust from the religious, historic and social aspect throughout the centuries.

✓ **Alexandros Papadiamandis** (1851-1911) is considered one of the most significant Greek authors.

Some of his short stories about events that took place in the 19th and beginning of the 20th century, refer to incidents related to Jews of that time.

✓ We republish the text by Paschos Mandravelis, titled “Belief is forbidden!” The text refers to the inviolate **freedom of belief** of every human being.

✓ We close the issue with the **table of contents** of the previous volume (2006) of the magazine.

Front cover: Religious ritual objects from the Temple of Solomon. From an illustrated manuscript of the Bible (Spain, 1384).

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΪΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr

Internet site: http://www.kis.gr

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ευπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Eurobank

Cards

EuroLine

spot iwt

...η μόνη απαραίτητη

Αποκτήστε σήμερα τη μοναδική πιστωτική κάρτα που υπερκολύπτει κάθε σας ανάγκη προσφέροντάς σας: μετρητά έως €15.000 χωρίς έξοδα ανάληψης, υψηλά πιστωτικά όρια για αγορές, άτοκες δόσεις, και επλάχιστη καταβολή μόνο 2%.

EuroLine, έχει όλα όσα χρειάζονται... για να σας γίνει απαραίτητη!

210-95 55 555